

Publicació
de Rosa Sensat

octubre 2009

PERSPECTIVA

ESCOLAR 338

Exili i memòria

**Ferrer i Guàrdia:
entre la pedagogia i la revolució**

El projecte lingüístic i les «altres» llengües

**Autonomia i responsabilitat
dels nois i noies**

P E R S P E C T I V A
E S C O L A R 3 3 8

Edició i Administració:

Associació de Mestres Rosa Sensat.
Av. de les Drassanes, 3 • Tel. 934 817 373
Fax: 933 017 550 • 08001 Barcelona
E-mail: pescolar@rosasensat.org
<http://rosasensat.org/pescolar>

Consell de Redacció:

Josep Callis, Antoni Domènech, Dolors Freixenet,
Quim Làzaro, Elena Noguera, Joan Pagès,
Vicent Pallarés, Antoni Poch, Aurora Reyes

Director: Miquel Àngel Essomba

Directora adjunta: Mercè Comas

Secretària de Redacció: Mercè Marlès

Disseny gràfic: Vilaseca/Altarrriba

Coberta: Concepció Riera

Composició i muntatge: Concepció Riera, Inge Trowsky

Impressió: Romanyà-Valls

Subscripcions i distribució llibreries:

Associació de Mestres Rosa Sensat

Dipòsit legal: B. 2090-1975 - ISSN: 0210-2331

Subscripció anual: Preu soci: 55 euros.

Preu no soci: 61 euros. P.V.P.: 6,90 euros.

Foto coberta: David Alfaro

«L'editorial Associació de Mestres Rosa Sensat als efectes previstos a l'article 32.1, paràgraf segon del TRLPI vigent, s'oposa expressament a que qualsevol de les pàgines de *Perspectiva Escolar*, o una part d'aquestes, sigui utilitzada per fer resums de premsa.

Qualsevol acte d'explotació (reproducció, distribució, comunicació pública, posta a disposició, etc.) d'una part o de totes les pàgines de *Perspectiva Escolar*, necessita una autorització que concedirà CE-DRO amb una llicència i dins dels límits que s'hi estableixin.»

Subscripció a càrrec de:

**Diputació
Barcelona**
xarxa de municipis
àrea d'educació

Amb el suport de:

Ajuntament de Barcelona
Institut d'Educació

Editorial

La xocolata del lloro 1

Monogràfic

Exili i memòria

Viatge a l'incert. L'exili del 39 i la memòria

Elionor Sellés i *José Fernández* 2

L'exili i la maternitat d'Elna

Agnès Boixader i *Corominas* 11

El paper de la dona en la nostra història.

L'exili de les dones el 1939, un exili

especialment dur

Assumpta Montellà 18

L'exili científic republicà

Joan Lloret Pastor 27

El Museu Memorial del camp de Ribesaltes:

per la preservació de les memòries

i el dret a la història

Marianne Petít 34

El tema de l'exili a «Els nens de Rússia»

Magí Crusells 39

Luisa Fernández, el mirall d'un segle

Mònica García Mariñoso 43

Bibliografia complementària

Biblioteca Rosa Sensat 51

Escola

Centenari

Ferrer i Guàrdia:

entre la pedagogia i la revolució

Vicenç Molina 54

Projecte lingüístic

El projecte lingüístic i les «altres» llengües

Josep Vallcorba Cot 60

Coeducació

Podem millorar l'autonomia i la responsabilitat

personal de nois i noies?

Núria Solsona i *Pairó* 67

Mirades

Elogi de Jaume Pòrtules

Jaume Cela 73

Novetats

Novetats bibliogràfiques 74

Cartellera

77

La xocolata del lloro

Aquest inici de curs ve marcat per un seguit d'anuncis, aquí i arreu (mireu les darreres declaracions sobre educació de Sarkozy), que resulten un bon exponent de l'avanç d'una política educativa conservadora sense precedents en les democràcies liberals europees. I no és pas perquè existeixi una ofensiva explícita d'aquests plantejaments (cosa que seria del tot legítima), sinó perquè el pensament que sosté una política educativa més vinculada amb valors d'igualtat i justícia social en un marc de progrés simplement desapareix, s'extingeix immers en una profunda crisi, incapaç de convèncer amb el discurs i vèncer en la pràctica entre la ciutadania.

La conseqüència directa és que ens trobem i trobarem amb una proliferació d'iniciatives i propostes de política educativa conservadores, però amb la particularitat que provenen de formacions polítiques de divers signe. És evident, doncs, el consens elevat que obtenen, així com també la desorientació important que creen entre la ciutadania, acostumada a distingir amb claredat qui planteja què.

Una de les més emblemàtiques d'aquest inici de curs ha estat l'anunci d'ajuts a l'estudi per a aquells estudiants de quart curs d'ESO que han obtingut un expedient acadèmic amb qualificacions superiors a 8. Un, d'entrada, pot trobar aquesta mesura positiva, però si ens hi aturem un minut i comencem a despullar-la de la presumpta bondat que inicialment sembla tenir, aviat ens adonem que:

- Estimulem els més capaços en comptes d'aquells que ho són menys, que són els que més necessiten ajuts i incentius.
- Per atorgar l'ajut, ens basem en un criteri de naturalesa acadèmica, i així fomentem un academicisme que poca cosa té a veure amb l'educació de ciutadans lliures i compromesos.
- L'ajut és atribuït individualment, reduint la dimensió col·lectiva dels processos educatius i menystenint una anàlisi complexa que es fonamenti en una perspectiva multifactorial.
- La mesura es basa en resultats al final d'una etapa, sense parlar de quines són les mesures preventives o reactivas que cal impulsar quan encara hi som a temps abans d'aquest final de trajecte.

El pitjor, però, no és el que diu, sinó el que NO diu: aquesta mesura no anava acompanyada del necessari pla de xoc que hem d'aplicar de manera urgent per reduir dràsticament el nombre d'alumnes que no acrediten la secundària obligatòria. Potser finançar alumnes que tinguin un 8 per seguir estudis postobligatoris és infinitament més barat que anar al fons del problema col·lectiu. No deu ser que allò que pretenem és, amb la xocolata del lloro, netejar consciències i fer callar veus inconformistes?

Malgrat el ressò mediàtic positiu que ha tingut la mesura, nosaltres no combreguem amb rodes de molí ni ens deixem impressionar per accions que són com aspirines que administrem per guarir una malaltia greu. Quan les polítiques de fons que cal fer amb urgència siguin una realitat, aleshores aquests ajuts per als alumnes excel·lents de l'ESO ens semblaran una mesura magnífica. El seu mal actual no rau en si mateixos, sinó en el context específic en el qual volen ser aplicats.

Aproximar l'exili a l'escola tot analitzant les causes i establint-ne les conseqüències és una oportunitat per tractar la història i contribuir a revitalitzar la memòria; insistir en la conveniència que s'estudiï a les escoles i els instituts la història més recent del nostre país s'evita la tendència a l'oblit.

Viatge a l'incert. L'exili del 39 i la memòria

Elionor Sellés

Professora
d'Història de
l'IES Montserrat, i

José Fernández

Codirectors del
projecte del
Memorial
Democràtic del
Centre d'Estudis
Comarcal del Baix
Llobregat

Història i memòria

És convenient que a les escoles i instituts s'estudiï la història més recent del nostre país? Els programes establerts per l'Administració són tan amplis que deixen poc espai per estudiar i reflexionar sobre els esdeveniments històrics més recents com la Guerra Civil Espanyola i la dictadura franquista. Estem convençuts que l'estudi d'aquests períodes pot ajudar a entendre un present tan complex com el que vivim i a concebre idees sobre el futur.

Quan els noies i les noies de les nostres aules senten parlar sobre qüestions com ara si cal fer memòria del que va passar a la Guerra Civil o sobre si cal o no retirar de la via pública tots els símbols de la dictadura franquista, han de tenir elements de judici per posicionar-se davant d'aquests debats. Els podrà tenir si, en bona part, aquests continguts històrics s'han treballat a les aules de manera que l'alumnat pugui tenir criteri davant d'aquests o d'altres debats similars.

Quan s'estudien períodes de la història que han estat traumàtics i que en el moment present poden generar controvèrsia, pot sorgir una tendència a l'oblit o a la simplificació amb la idea d'evitar conflictes o, com es diu molt sovint, no reobrir velles ferides. Oblidar o recordar és

un dilema personal –cadascuna de les opcions té arguments– i, per tant, cal prendre una opció. Ara bé, com a mestres i professors, hem de contribuir al coneixement rigorós sobre el passat que ajudi els joves a conèixer els processos polítics que han alterat el sistema democràtic i han atemptat contra els drets fonamentals de les persones així com la lluita de la ciutadania per la recuperació de la democràcia i les llibertats.

El catedràtic d'Història Julián Casanova¹ diu que, davant l'oblit o la indiferència envers el terror organitzat de la dictadura franquista cal una política pública que, entre altres coses, tingui molt present l'educació perquè, a més de transmetre coneixements sobre aquest període històric, s'han de transmetre valors com ara la tolerància i la llibertat. Segons Casanova, no s'han de crear tribunals per jutjar la història, per condemnar o castigar, sinó per entendre i explicar què va passar. És en aquest sentit que cal que l'alumnat entengui el procés històric que s'inicia amb la rebel·lió militar del juliol de 1936 i que té un fort component de violència. Els insurrectes plantegen la Guerra Civil com una guerra d'anihilació, d'esclafament de l'adversari, de no reconèixer-lo com a tal, sinó de reduir-lo al no-res. Per això, quan acaba la guerra, no es pot parlar de pau, sinó de victòria.

La violència i la repressió van ser una constant del règim franquista i van ser presents –en diferents graus d'intensitat– fins a l'adveniment de la democràcia. D'altra banda, cal també que l'alumnat conegui i valori el patiment de les víctimes –des de les que van ser afusellades, empresonades o depurades fins a les que van patir l'exili–, com també el que va suposar la lluita antifranquista per a la recuperació de la democràcia. És per això que cal no oblidar que aquesta lluita és un patrimoni històric que hem de difondre i valorar i que, com diu el professor Vinyes, cal que sigui reconegut explícitament per l'Estat, perquè sobre aquest patrimoni s'aguanta el nostre sistema democràtic.²

De cap manera podem considerar que treballar aquests temes a l'aula sigui reobrir ferides. Ben al contrari, té a veure, d'una banda, amb la reivindicació d'un dret de les víctimes –que ho han estat per una

1. *El País*, 14 de setembre del 2008, pàg. 7.

2. VINYES, Ricard. *Història i memòria. La repressió del règim franquista a la postguerra*. Conferència dictada en el Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat, 31 de març de 2009.

4 Exili i memòria

violència premeditada, planificada i executada– i, de l'altra, amb la necessitat d'enfortir els valors democràtics dels nostres joves. Vist així, el coneixement del nostre passat més recent és un dret de l'alumnat i un deure del professorat.

Si valorem la democràcia com el millor sistema polític existent perquè garanteix la convivència pacífica de la ciutadania i el respecte dels drets fonamentals de les persones, és de justícia honorar les víctimes de les dictadures i els ciutadans i ciutadanes que van lluitar per la recuperació de la democràcia. Una democràcia no es pot considerar legitimada del tot si està construïda sobre l'oblit de les injustícies que es van cometre, i en recordar les víctimes d'aquestes injustícies no només estem fent un acte de reconeixement, sinó que estem emetent un missatge de futur en el qual la violència política ha de quedar desterrada.

Amb aquest enfocament, història i memòria no es poden considerar conceptes excloents, sinó que ambdós es complementen. Història i memòria tenen en comú la mirada sobre el passat, però tenen lògiques diferents. Mentre que la història és una construcció verificada, sòlida, però permanentment oberta a noves verificacions, la memòria és un patrimoni viu que cada generació construeix i que ha de servir per entendre millor el present i aclarir quin futur desitgem. Som contraris, per tant, a la memòria fossilitzada, reduïda a les commemoracions oficials o a fer-ne un precepte religiós. La memòria és, com hem dit, quelcom viu que es construeix diàriament i per això l'escola hi té tant a dir.

Itineraris de vida a l'exili

Tot just ara fa 70 anys que les tropes franquistes aconseguen derrotar definitivament l'exèrcit republicà a Catalunya. Milers de persones hagueren de fugir com pogueren cap a la frontera pirinenca. Fugien soldats marxant en columnes; fugien homes, dones i famílies senceres, joves, vells, malalts, infants, tota una corrua de gent que en pocs dies van omplir la franja fronterera entre Puigcerdà i Portbou. L'esperança era França, però la frontera era tancada i els franquistes bombardejaven sense pietat les columnes de fugitius. Travessar la frontera tancava un capítol, però n'obria un altre. Cap a on es podien

dirigir totes aquelles persones atemorides, mortes de fred i sense res per menjar? Qui les esperava? Davant d'aquella situació terrible, la França del Front Popular no va respondre ni amb promptitud ni amb diligència.

Arxiu Històric del PCE. Portaldeixitlo

Caminant damunt la neu

El Departament dels Pirineus Orientals francès tenia 250.000 habitants i la població que arribava doblava aquesta xifra. Què podien fer les autoritats locals davant la magnitud del problema tenint en compte que no s'havien arbitrat mesures extraordinàries? El resultat va ser l'amuntegament de les persones en indrets improvisats per la urgència. El primer camp que es va obrir va ser el d'Argelers. Allí es van encabir fins a 90.000 persones en un espai de 500 metres de llarg per 200 metres d'amplada. Les condicions no eren aptes per a la vida humana, els refugiats s'estaven al sorral sense tendes, sense barracots, sense serveis, tancats amb filats espinosos. Oficialment no eren presos, però no tenien drets i no gaudien de llibertat. Les persones de bon cor, els militants antifeixistes francesos i algunes autoritats locals van fer el que van poder per alleugerir aquella situació, però era el govern qui havia de prendre les mesures pertinents i aquest ho va fer d'una manera lenta i renuent. A la vista d'aquestes condicions, molts refugiats van decidir retornar a Espanya, on els esperava un futur incert i perillós.

6 Exili i memòria

L'esclat de la II Guerra Mundial, set mesos després de l'arribada dels exiliats, va permetre que molts dels homes que s'estaven als camps de concentració francesos en poguessin sortir per anar a formar part de les Companyies de Treballadors Estrangers, allistar-se a les files de l'exèrcit gaullista o formar part del gruix de la resistència francesa. Els esdeveniments de la guerra van portar prop de 9.000 persones als camps de concentració nazis –un 60% de les quals va morir– i es tancà una primera etapa de l'exili.

Per als que van poder sobreviure a la desfeta bèl·lica més gran de la història, l'exili va continuar deixant múltiples itineraris de vida, gairebé tants com persones van passar per aquesta experiència. Molts van acabar adaptant-se al país d'acollida –França i Mèxic principalment– i d'altres van anar tornant en un degoteig constant.

L'exili a l'escola

Aproximar a l'escola l'exili amb l'anàlisi de les causes i l'establiment de les conseqüències és una operació d'una gran riquesa i una oportunitat extraordinària per tractar la història i, tal com hem dit més amunt, contribuir a revitalitzar la memòria. Són moltes les preguntes que ens podem fer. Què va passar amb la gent quan va travessar la frontera? Com eren els camps de concentració? Com s'hi vivia? Què van representar per a les dones? Què va passar amb els béns dels exiliats a Espanya? Com es van adaptar les persones a una altra realitat? Per què i quan van tornar? Quin itinerari de lluita van tenir? Com van viure els nens i les nenes l'experiència de l'exili?

Tant per als joves com per als més petits, sabem que l'empatia és una manera eficaç d'abordar alguns esdeveniments històrics i, clarament, l'exili n'és un. Si prenem, per cas, l'exili de les criatures, veurem que això crearà un gran impacte en el nostre alumnat, des dels més petits fins als més grans del Batxillerat. La resposta és igual d'intensa. Per als que hem tingut la sort de comptar amb el testimoniatge de la Josefina Piquet –«la nena» de les dones del 36–, sabem que deixa un impacte difícilment assolible d'una altra manera. D'altra banda, fer una petita recerca sobre l'evacuació de criatures en plena Guerra Civil ens traslladarà a un escenari on els sentiments i les emocions predominen sobre l'esdeveniment polític. Per als més petits serà més fàcil entendre

Portal de l'exili

Nens evacuats de Madrid per l'Ajut Suís. Novembre de 1936

l'experiència de l'exili si és a través del testimoniatge dels nens i les nenes que van anar-se'n a l'estranger i que van veure com la xarxa familiar i l'entorn més proper desapareixien.

Apropar-se a l'extraordinària història de la maternitat d'Elna –qüestió que es tracta en altres fulls d'aquest número– és assegurar-se el coneixement històric i l'emoció a través d'una única experiència. En aquest cas, no només apel·larem als sentiments de patiment i d'injustícia, sinó que podrem destacar valors positius enmig de la negror d'una guerra com ara els d'humanitat i solidaritat que fan emmudir la tristesa de la persecució, de la penúria i el desemparament.

Com hem dit més amunt, els itineraris de vida són gairebé tan diversos com persones exiliades. Una bona manera d'apropar-se al fenomen de l'exili és conèixer-lo a través de personalitats destacades en l'àmbit de la literatura, de la ciència, de les arts o de la política. Analitzar la biografia de persones com ara Pere Calders, Mercè Rodoreda, Antonio Machado, Teresa Pàmies, Tísner, Manuel Azaña, Lluís Companys, Pau Casals, Josep Trueta, August Pi i Sunyer, Margarida Xirgu i tants d'altres ens acosten a un altre aspecte de l'exili que és l'enorme cost de patrimoni humà que el triomf de les forces feixistes va comportar.

En els últims anys són ja molts els centres que han experimentat amb èxit la metodologia de la història oral; no cal, doncs, que ens estenguem en aquest punt. Ara bé, sí que voldríem dedicar uns mots a veure les possibilitats que aquest mètode ens obre quan treballem l'exili. Segurament no serà fàcil trobar persones que l'hagin viscut en primera persona, però sí que podem trobar algú que hagi pogut viure aquesta experiència des d'un altre punt de vista. Per exemple, podem trobar persones que en el seu entorn van patir un trencament causat per l'exili, familiars o amics que van haver de marxar deixant històries o projectes truncats, relacions suspeses en l'aire que poden contenir aspectes interessants a tenir en compte. Aquestes persones poden tenir històries per explicar i documents familiars, essencialment cartes i fotografies, a través dels quals es podria resseguir la biografia de les persones que es van exiliar. Cercar les causes de l'exili i veure'n les repercussions, tant des del punt de vista del que s'exilia com dels que es van quedar al lloc d'origen, pot ser una font d'informació històrica de gran importància. No cal dir que entrevistar descendents de persones exiliades també té un gran interès. Aquí les possibilitats són grans, en veure les repercussions que l'exili té en l'àmbit privat respecte a qüestions tan essencials com el sentiment de pertinença, la identitat política i cultural o la llengua. Tal com hem dit més amunt, emprar la història oral és sempre un recurs amb l'èxit garantit.³

Els diferents temes proposats es poden tractar segons quin sigui el nivell a què ens adrecem. Per exemple, si ens adrecem a l'Etapa Infantil o als primers cursos de Primària podem crear petites narracions que ens apropin a l'experiència de l'exili dels infants. Podem crear murals amb fotografies i fer que expressin allò que han après a través de l'expressió plàstica. Per als últims cursos de Primària i tota la Secundària podem crear una atmosfera a l'aula a partir de mapes de l'exili –passos fronterers, llocs d'internament, països principals d'exili–, podem elaborar una petita exposició amb fotografies de personalitats destacades, camps d'internament, nens refugiats... Per als més grans, visionar el film de Jaime Camino *Los niños de Rusia* (2001) ens obre les portes a l'anàlisi política i humana de l'exili espanyol inscrit en un context extraordinàriament interessant com ara la Revolució Soviètica i la Segona Guerra Mundial. Per als que prefereixen treballar amb la

3. *Perspectiva Escolar* va dedicar un monogràfic a aquesta metodologia en el núm. 265 de maig de 2002.

literatura, és altament recomanable la lectura comentada de *Tanguy*, una novel·la autobiogràfica de Michel del Castillo⁴ que recorre la Guerra Civil, l'exili, la terrible Espanya de la postguerra i el retorn, de nou, a França. Un relat vibrant i real que trasllada de manera verídica a la vida d'un nen abandonat enmig dels esdeveniments més tràgics del segle xx.

Naturalment, per bastir aquestes propostes cal tenir a l'abast informació i material suficient. En aquests moments, a Catalunya tenim la gran sort de disposar del Museu Memorial de l'Exili –MUME– que té la seu a la Jonquera. El museu té una interessant exposició permanent que es pot visitar de manera lliure o, si ho preferim, de manera guiada. Alhora, el MUME ofereix a les escoles diverses propostes pedagògiques de recorreguts memorialístics de l'exili que poden tenir un dia o dos de durada, segons els nostres interessos i disponibilitat. El Museu Memorial de l'Exili també és un centre actiu en l'organització de conferències i col·loquis sobre el tema de l'exili que poden ser útils per a aquell professorat que vulgui saber-ne més. No cal dir que el web del museu ens ofereix força informació actualitzada.⁵

Pel que fa a Internet, disposem d'algunes pàgines web ben interessants que ens poden facilitar la feina. En primer lloc, cal ressenyar el web del Memorial Democràtic, concretament la pàgina dedicada a l'exili publicada conjuntament amb el MUME i la FFREEE (Fils et Filles de Républicains Espagnols et Enfants de l'Exode). La pàgina, anomenada *Exili 39. Commemoració dels setanta anys de l'exili republicà*,⁶ ens ofereix, entre diversos continguts, mapes de l'exili amb informació detallada i petits talls de veu de testimonis sobre l'experiència de l'exili. Cal destacar, també, la tasca de la Fundación Francisco Largo Caballero, que ha patrocinat dues exposicions sobre l'exili i els nens. La primera, *El exilio de los niños* i la segona, *El exilio español de la guerra civil: los niños de la guerra*. A la pàgina web de la Fundació hi ha les dues exposicions en format virtual amb

4. La novel·la és de 1957 i en català s'ha publicat al Principat d'Andorra per l'Editorial Límits l'any 1994.

5. <<http://www.museuexili.cat/index.php?action=mostrarInicio&idioma=ca>>. Les rutes organitzades pel MUME recorren indrets relacionats amb l'exili i, en algun recorregut, inclouen la visita a la maternitat d'Elna.

6. <<http://www.70aniversariexili.cat/?q=node/97>>.

10 Exili i memòria

nombroses fotografies i les explicacions corresponents. Les imatges es poden guardar i imprimir, la qual cosa ens permet, si ho desitgem, treballar manualment amb aquest material.⁷ També la Universitat Oberta de Catalunya té una exposició virtual sobre l'exili dels nens. En aquest cas, aquesta pàgina web ens ofereix, a més d'abundant material gràfic, una narració d'experiències d'exili confegida a partir de diferents experiències reals.⁸ Un altre web interessant és el de *Fills i néts de l'exili republicà a Catalunya. Mexicans a Catalunya*. Són 39 entrevistes transcrits que es poden consultar íntegrament.⁹ També podrem trobar informació escaient al Portal del Exilio.¹⁰

Per acabar, volem encoratjar els/les mestres i el professorat a continuar obrint camins portant a l'aula allò que és a la societat, i consolidar, d'aquesta manera, el nostre compromís amb l'educació i la història.

7. <<http://www.ugt.es/fflc/exposiciones/menuepo.htm>>.

8. <<http://oliba.uoc.edu/nens/>>.

9. <<http://exiliorepublicano.net/mexicans-a-catalunya/>>.

10. <<http://www.portaldelexilio.org/>>.

La proposta didàctica que s'exposa vol acostar la història i la memòria de l'exili a l'alumnat de secundària, amb la voluntat d'afavorir un diàleg entre passat i present, entra un fet històric i les possibles interpretacions d'aquest fet.

L'exili i la maternitat d'Elna

Intencions educatives

Tota acció educativa requereix una reflexió prèvia que ens permeti prendre consciència i fer explícites les motivacions que tenim per fer-la. Aquí parlaré breument d'alguna de les intencions educatives que «m'obliguen» a plantejar activitats com la que s'exposa.

La proposta vol acostar la història i la memòria de l'exili a l'alumnat de Secundària. Pretén mostrar que sense memòria i sense coneixement de la història no som res. Memòria i història ens ajuden a entendre la vida, a comprendre les distintes formes de viure la vida, a trobar nous sentits al present. Tothom arriba a un món *ja* construït, *ja* interpretat, el qual rebem en herència. Però cal incorporar-s'hi amb il·lusió renovada, amb esperança, abandonant, en la mesura del possible, prejudicis, visions simplistes, estereotipades i destructives. Un món que volem reconstruir o crear de nou. I nosaltres, docents, volem fer-ho al costat d'aquells i aquelles a qui hem decidit educar –en aquest cas adolescents–, perquè pensem que cal deixar una herència millor que la que hem rebut.

Tanmateix la proposta didàctica permet acostar-nos al fet històric, en aquest cas *l'exili*, amb el propòsit de donar més relleu a la interpre-

***Agnès Boixader
i Corominas***

Professora d'Història
i de Didàctica de les
Ciències Socials

12 Exili i memòria

tació del fet que al fet mateix; podem acompanyar l'alumnat en una relectura dels fets, a fer-ne una anàlisi crítica, una revisió rigorosa... No es vol, només, que l'alumnat *s'aprengui els fets*; es cerca que, a través del coneixement d'aquests fets, sigui capaç de construir noves interpretacions, noves narratives, noves visions de futur, nous futurs que ara es reconstrueixen amb el seu «nou» llenguatge.

Es vol mostrar als i a les adolescents una manera de trobar *un* sentit a les seves pròpies vides, *un sentit* que segurament serà difícil que trobin davant de la televisió, participant en una xarxa social a Internet o visitant centres d'esbarjo especialment dissenyats com a oferta d'oci per a joves.

Una segona qüestió. Penso que és convenient que els i les joves coneguin *aquells* fets o aquells continguts que «han tocat» d'alguna manera el seu professor o la seva professora, perquè si el o la docent «està tocat» per aquests fets, serà capaç de convertir-los en una eina al servei de la formació de ciutadania i aquesta és una segona intenció que em sembla cabdal. Transmetem el que som més que el que diem. Si no estem impregnats d'una il·lusió boja per transmetre o no estem «tocats» per uns valors determinats, difícilment els podrem transmetre.

Proposta didàctica

Neix de la voluntat d'afavorir un diàleg entre passat i present, entre un fet històric i les possibles interpretacions d'aquest fet, entre aquelles generacions que «ja gairebé no hi són» i aquelles que tot just comencen a llegir i interpretar el món.

Es cerca que l'alumnat trobi, en la Història o les Ciències Socials, una disciplina útil, que l'acompanyi en el seu itinerari de vida i en el camí de fer-se ciutadà o ciutadana responsable. Es pretén que l'alumnat es disposi a mantenir una actitud oberta al diàleg, a les diverses interpretacions d'un fet, que aprengui a actuar amb rigor en l'ús de les fonts d'informació, que mantingui un esperit crític, que interpreti amb honradesa i honestedat, procurant desprendre's de prejudicis.

El que s'explica no és pròpiament una unitat didàctica, són algunes de les activitats vinculades a l'exili fetes aquest darrer curs, 2008-2009,

amb alumnat de 2n de Batxillerat. Podreu veure, però, que es pot adaptar molt bé per a 4t d'ESO. Està plantejada en termes de *seqüència formativa*, perquè permet aportar, al procés d'ensenyament i aprenentatge, una perspectiva més global.

Escoltant la lectura de poemes. Argelers

Seguint aquesta línia de treball, les accions que es duen a terme a l'aula acostumen a tenir tres temps:

a) Fase inicial

Les primeres setmanes del curs es dediquen a presentar l'assignatura: quina és la concepció de la Història o de les Ciències Socials?, quina utilitat tenen aquestes disciplines?, poden ser una eina de formació ciutadana?, etc. Es fan activitats d'avaluació inicial, es llegeixen textos i es veuen documentals. S'utilitzen tot tipus de fonts secundàries: textos, documents, fotografies, cartells, pel·lícules... Es treballa la premsa, notícies recents que facin al·lusió al passat històric... Es procura donar a les classes una dinàmica interactiva a través de la conversa i la interacció constants.

Es tracta d'encetar un debat i de fer-ho amb la voluntat d'afavorir un tipus de conversa poc quotidiana, cercant temàtiques noves per a l'alumnat i propiciant el contacte intergeneracional. De manera que es *convida* l'alumnat a dialogar, pel seu compte, amb les persones grans

que visquin prop seu, ja siguin de la seva família, coneguts o veïns. Es pretén *forçar suaument* l'alumnat a escoltar històries de vida, narrades en primera persona, records de la Guerra Civil o del primer franquisme.

Al docent, això li permet anar veient l'evolució de les narratives. A l'alumnat, se'l posa en relació amb un altre llenguatge, unes altres narratives, unes altres visions del món que li són poc conegudes.

En el decurs d'aquest període, l'alumnat valora la possibilitat de realitzar una feina extraordinària. La feina suposa una sortida de dos dies (i una nit). És una oferta concreta de lloc i tipus de treball, però també suficientment flexible per tal que l'alumnat pugui fer-hi aportacions.

b) Desenvolupament

Així, doncs, s'ofereix als i a les alumnes un marc de treball que acabaran concretant ells i elles amb la professora o el professor. Aquest marc pressuposa: *a)* que hauran de decidir si volen fer o no la *feina extraordinària+sortida*, i *b)* que la decisió l'hauran de prendre democràticament, dissenyant abans el sistema que els permetrà prendre-la.

Si l'alumnat diu que sí, haurà de fer seves les línies bàsiques de la proposta.

Les activitats principals que es fan en la sortida permeten que un dels dos dies es visiti el camp de refugiats de Ribesaltes i la maternitat d'Elna, que hi hagi un parell d'hores per escoltar testimonis i encara fer un joc de nit que l'alumnat prepara en col·laboració amb la professora o el professor d'Història i els tutors o les tutores de grup. El segon dia es visiten Argelers i Cotlliure.

Què és i com és un camp de refugiats? Com es viu en un camp de refugiats? Qui sobreviu en un camp de refugiats?

La visita a Ribesaltes permet veure les dimensions del camp, les xifres de persones que s'hi van aplegar, trobar que és una zona molt ventada... També permet saber que fins a la dècada dels 1960 el camp «ha estat actiu» i que encara serveix de refugi d'immigrants. Aquí és

rellevant escoltar un testimoni: l'Antoni, un refugiat, explica com ell i la seva família van passar per diferents camps a França i com, en arribar a Ribesaltes, ja eren uns «experts» en les formes de sobreviure en condicions infrahumanes.

L'estada, una estona llarga, tranquil·la i sense activitat a la platja d'Argelers, posa en contacte amb el que hi havia: res, platja nua i mar, vent i fred. Si es fa el viatge entre desembre i febrer és fàcil trobar un aspecte semblant al que devia tenir aquell febrer del 1939. Els nois i les noies ho diuen: «Podem fer totes les simulacions que ens proposis, però a nosaltres ens esperen, al vespre tindrem casa, família, amics i confort. Ells i elles, els exiliats i les exiliades, portaven el fred al cor i aquí potser van patir el xoc més gran de les seves vides. No ens poden deixar aquí, ens deien, però passaven els dies i seguien: platja, vent, fred i pluja... i un filat que els separava del món civilitzat».

Quines són les principals víctimes d'una guerra? Qui el pateix, un exili? L'activitat vinculada a la maternitat d'Elna ens en dóna algunes respostes. Després de llegir el llibre *La maternitat d'Elna*, publicat per l'Assumpta Montellà l'octubre del 2005, la visita a la maternitat permet conèixer el lloc on la infermera suïssa Elisabeth Eidenbenz va veure néixer els 597 infants que entre el gener del 1939 i l'abril del 1944 van salvar la vida gràcies a aquesta «illa de pau en un oceà de destrucció». Aquesta visita adquireix més sentit si l'Assumpta Montellà fa una xerrada que serveix d'element engrescador a l'alumnat abans de fer la sortida.

Ribesaltes

El dia 27 de gener del 1939, Antonio Machado i la seva mare arriben a la frontera. Ell té 64 anys i està malalt. La mare en té 88. Com tants i tants altres exiliats passen la frontera a peu. És un bon exercici visitar la tomba del poeta a Cotlliure i llegir i cantar, *in situ*, la selecció de poemes feta a l'aula.

16 Exili i memòria

Què n'ha quedat en la memòria d'aquells fets? Com ho van viure els que van deixar-ho tot? Com ho van viure els que ja vivien en aquests indrets?

La veu dels testimonis acompanya en tot moment la sortida. A Ribesaltes i a Elna, l'alumnat hi escolta les narracions de distints testimonis i també assisteix a l'exposició que fa en Miquel Guisset, president dels Amics d'Il·liberis i col·leccionista, que disposa d'un notable fons de fotografies les quals presenta en diaporama.

c) Síntesi i avaluació

Després de la sortida, tots els equips organitzen la informació recollida i preparen la seva feina. Se'ls convida a mostrar sensibilitat i creativitat i se'ls anima per tal que posin de manifest la capacitat de relacionar tot el que s'ha fet a l'aula, tant a la sortida com a través dels testimoniatges de familiars i veïns.

La major part de les feines es lliuren en formats nous: webs, blogs, diaporames, reportatges, etc. En algun moment o altre del curs la seva feina serà exposada públicament.

Es passa una enquesta d'avaluació, que serveix per introduir canvis, si cal, en les propostes successives.

Objectius i competències

De les valoracions, memòries i crítiques que el professorat acompanyant i l'alumnat han fet d'aquesta activitat, se'n pot deduir que són dos els criteris comuns del *nou* llenguatge de les competències –aprendre a pensar per un mateix i aprendre a conviure amb els altres– els que donen sentit proposar *L'exili i la maternitat d'Elna*.

Aquesta és la clau amb què pretenem que l'alumnat pugui:

- Entrar en contacte amb espais geogràfics de l'exili, on milers d'espanyols es van convertir en refugiats.
- Copsar (en aquests espais geogràfics i encara que sigui en condicions de vida i d'abric molt diferents) què devia significar arribar a

un país estrany, sense lloc on aixoplugar-se, sense pràcticament cap pertinença i en dies de fort vent, fred i pluja.

- Sentir empatia i compassió pels exiliats, en descobrir el dolorós drama que representa perdre-ho absolutament tot i, a més, no ser benvingut al lloc de refugi.
- Conèixer històries personals d'exiliats que van refer la seva vida en un altre país, o d'aquells que, volent acollir els que arribaven, ferits, enfredorits i afamats, no van poder fer-ho.
- Descobrir els fets rellevants ocorreguts en cadascun dels espais a visitar, en especial la dels nens i les nenes de la maternitat d'Elna, que foren exiliats abans de néixer.
- Treballar de manera col·laborativa i cooperativa.
- Relacionar continguts, mètodes de treball i disciplines diferents bo i procurant sempre la globalització de continguts i sabers.

Explicar i reivindicar el paper que va tenir la dona durant la República, la guerra i l'exili és l'objectiu d'aquest article per combatre l'oblit a què ha estat sotmesa la dona i les absències de la història oficial.

El paper de la dona en la nostra història. L'exili de les dones el 1939, un exili especialment dur

*Assumpta
Montellà*

És molt necessari reivindicar el paper de la dona en la nostra història, tant la personal com la col·lectiva, i per això cal buscar referents en els fets i en el sentir de les dones que ens han precedit.

Ens cal reflexionar sobre la seva presència, les seves activitats i les seves paraules, però sobretot ens cal parlar i debatre encara més sobre les absències i els silencis de la dona en la història oficial.

Fer història de gènere no és una etiqueta, ni tampoc cobrir una quota en el món acadèmic per quedar-nos tots tranquils, sinó una assignatura pendent amb la nostra societat.

Una mica d'història

A les dones se'ns ha negat un paper directe com a subjectes de la Història i se'ns ha reduït a un paper privat, domèstic, a les tasques familiars..., en definitiva, a la no-història, marginades i deslligades de les accions dels homes, perquè la discriminació i la subordinació de les dones ha estat una constant en les societats patriarcales. Sobretot si pensem que sempre s'han escrit les pàgines de la història des d'una situació de poder, i, malauradament, les dones mai no hem tingut poder.

Al principi del segle xx, només el 30% de les dones de l'Estat espanyol sabia llegir i escriure, i estaven privades de tots els drets polítics. El sufragi femení, el dret a votar, era considerat extravagant, tot i que en aquells moments als EUA ja s'havia concedit el vot femení.

De fet, la presència de les dones en l'àmbit públic es va començar a notar justament en les reivindicacions laborals, en les nombroses vagues del sector tèxtil del començament del segle xx, contra la carestia de la vida (rebomboris del pa) i les mobilitzacions contra les lleves.

Però a partir del 1910 comença l'associacionisme femení, en el qual la punta de llança no era el sufragi universal, sinó la reclamació, en primer lloc, de l'accés de les dones a la cultura, a la formació professional i a la dignitat en el treball de les dones, els nens i les nenes.

D'aquestes primeres dones, cal destacar-ne Carme Karr (1865-1943), Dolors Monserdà (1845-1919) i Francesca Bonnemaison (1872-1949), les quals van promoure l'Institut de Cultura i la Biblioteca Popular de la Dona l'any 1909. Van crear també l'escola d'infermeres i l'escola de bibliotecàries, i publicaren revistes com *Feminal* i del Sindicat de l'Agulla.

En el sector obrer en defensa del dret de la dona obrera, hi trobem Teresa Claramunt (1862-1936), sindicalista revolucionària, anarquista, pedagoga i feminista, i Teresa Mañé (1865-1939), pedagoga, periodista i escriptora anarquista que va publicar els seus articles en la revista *Tierra y Libertad*.

Elles sabien que representaven el 28% de la classe obrera de la província de Barcelona, on la indústria cotonera feia treballar dones i nens jornades de més de 14 hores.

Entre totes van anar construint una base que va aguantar les grans vagues, els atacs dels pistolers anarquistes contra patrons i la dictadura de Primo de Rivera fins a l'adveniment de la República, la qual va significar un canvi molt important per a les dones.

Aquest nou cicle només va durar set anys, espai de temps que en Història és un període molt curt, però va ser el moment en què les

dones han tingut, al nostre país i en la nostra història, més força dins la societat, primer durant la República i després en la Guerra Civil.

La República va promulgar unes lleis finalment renovadores:

- equiparació legal entre home i dona,
- eliminació del principi d'autoritat marital,
- supressió del codi penal per a delictes d'adulteri,
- concessió del sufragi femení, fet que permeté a les dones poder votar per primera vegada,
- el primer casament civil se celebra a Barcelona l'octubre del 1932,
- aprovació de la Llei del divorci el 1932,
- aprovació de lleis que afavoreixen la planificació familiar,
- autorització legal de la interrupció de l'embaràs el desembre del 1936,
- prohibició de l'acomiadament de la feina per matrimoni o maternitat,
- establiment per llei de la igualtat de sous sense discriminació de sexe,
- un decret de la Generalitat imposa la coeducació entre homes i dones de manera generalitzada en tots els centres educatius. Fou promogut per Rosa Sensat en un moviment de renovació pedagògica i de promoció de l'escolarització femenina.

Com a conseqüència de tot aquest seguit de mesures, les dones ja van començar a accedir a la primera línia de la política amb dues úniques diputades: Clara Campoamor, d'Unió Republicana Femenina, i Victòria Kent, uns mesos més tard.

Però continuaven essent més una quota que una realitat, perquè encara eren marginades del poder real. Amb tot, cal dir que en les eleccions catalanes hi havia tretze dones a les llistes de candidats i candidates al Parlament.

Però va ser a partir del 1936, quan es va produir la rebel·lió feixista, que les dones van començar a participar activament en la política.

Una de les associacions més emblemàtiques, que esdevindria el nucli de les milicianes, seria *Mujeres Libres*, agrupació que va començar a compenar la lluita feminista amb la lluita social.

Gran part de les milicianes eren dones molt joves, al voltant dels setze i disset anys, que treballaven a les fàbriques, on eren reclutades per aquelles associacions que afavorien el món obrer, o sigui els comunistes i els anarquistes.

Les motivacions per anar a combatre eren diverses: per convicció ideològica o per revenja d'algun familiar mort, i anaven al front acompanyant els marits, els promesos i els companys.

A la guerra, les dones hi van tenir un paper molt representatiu, sempre supervivents de l'horror i la violència, valentes i amb trajectòries sorprenents.

Amb tot, la lluita de les milicianes es va acabar aviat i el maig del 37 van ser apartades de l'exèrcit.

Però no només lluita el soldat que duu l'arma a la mà, sinó també la persona que el sosté. Aquell exèrcit de voluntaris, improvisat i mal armat, no hauria resistit la incontestable superioritat militar dels feixistes si al darrere no hagués tingut una altra mena d'exèrcit: el de les dones

a les fàbriques, sostenint l'economia republicana i fent uniformes i bales per als combatents al front, als hospitals i assumint tasques sanitàries a primera línia de foc, a vegades tan heroïques com les dels soldats; i a la rereguarda, inventant maneres de resistir la fam i els bombardeigs salvatges sobre la població civil –un fet del qual no existia cap experiència prèvia.

Però la guerra va posar fi a la República i a tots aquells progressos. I les dones, una vegada més, no solament van ser víctimes de la guerra, sinó també de l'oblit.

L'exili de les dones: una història de dolor i angoixa

La memòria oral omple un espai buit dins aquest oblit, i és aleshores quan veus la importància de la dona durant els anys de la República, la guerra i l'exili. Només escoltant persones anònimes pots adonar-te d'aquesta absència dins la història oficial.

El relat següent és la transcripció d'un testimoni, una dona, miliciana, que ens fa entendre la causa de tants buits.

Havia estat miliciana i havia d'anar-me'n. Si em trobaven em matarien i per això vaig enfilar cap a l'exili. Quan vaig arribar a aquelles platges, no sabia que estava embarassada. Ho vaig notar perquè vaig vomitar molts matins seguits i no tenia res a l'estómac. Fins que un dia vaig perdre el món de vista i vaig caure desmaiada.

Aleshores vaig adonar-me que feia setmanes que no m'havia vingut la regla, però amb la fugida no hi havia pensat... Estava, doncs, espantada, sola i embarassada. Vaig calcular que estava de dos mesos com a molt, era febrer i per tant fins setembre... qui sap on seríem al setembre...

Jo veia molt clar que quan se'm notés la panxa, les coses es complicarien. A on em portarien? El meu company vés a saber per on parava. Potser ja era mort. Ell no volia criatures i jo tampoc... però havia passat!

Passava els dies mirant el mar, un mar que en el meu poble –jo sóc de Vilanova i la Geltrú–, és blau, però aquí era gris i fosc...

La tramuntana ens feia menjar sorra contínuament i ens deixava el cabell ressec i embullat.

No tenia gaire gana i si n'hagués tingut tampoc no hauria trobat gaire menjar per triar. El ranxo que ens donaven era aigua amb alguna bola de carn de llauna de tant en tant.

No parlava amb ningú, estava sola. Pensava en els pares, que es van quedar a Vilanova, però no podia tornar. Me n'havia anat amb el meu company i això els pares no ho havien entès..., i ara amb una criatura a la panxa, menys.

Un dia vaig adonar-me que tenia com un dolor somort al baix ventre. No era gaire fort, però era constant. Quan vaig anar de ventre vaig adonar-me que tenia pèrdues de sang. Al principi no vaig preocupar-me'n massa, però al cap d'uns dies l'hemorràgia era forta. Estava avortant. Vaig tornar a desmaiar-me i les dones del voltant van cridar els gendarmes. Van portar-me a l'entrada del camp i van cridar un metge. Estava estirada en una mena de taula que hi havia a l'entrada del camp. Era on arribaven els «partes», el correu...

Jo allà tombada tapada amb una manta..., i tothom mirant.

El metge, quan va arribar, em va prendre el pols i va mirar-me les ninetes. Va preguntar-me en francès quants mesos estava d'embaràs. Jo no li vaig contestar..., gavatxo de merda!

Vaig escoltar que donava ordres en francès i van venir a buscar-me amb una ambulància. Només recordo les portes batents de l'hospital. Després vaig despertar-me en una gran sala plena de dones i àvies, la majoria franceses. M'havien fet un raspat. Em vaig sentir buida del tot i vaig plorar amargament perquè tot i no voler la criatura era l'única cosa que em quedava del meu món.

24 Exili i memòria

Quan van donar-me l'alta, em van dir que em portaven més al nord, però el tren va fer mitja volta i vaig tornar a entrar a Espanya per Irun.

Allà els franquistes ja ens esperaven. Ens van rapar totes al zero, ens van ensulfatar i ens van tancar en un «asil» de monges... De putes, seria dir la veritat.

Un nebot d'una de les monges, venia sovint a veure la seva tia... i sempre em mirava.

Jo li vaig dir que si em treia d'allà dins ens casariem i fariem el que ell volgués.

Era bon home i es va avenir a raons. Ens vàrem casar i a l'endemà ja vivia en una caseta d'Hendaia amb tota la família d'ell. Jo sabia que no podria tenir fills, perquè amb el raspat de França o pel que fos en aquell camp, vaig quedar estèril.

Millor... Eren bona gent, però, què vols... passàvem gana.

Mirava el mar sovint, una altra vegada... El Cantàbric també era fosc com aquell d'Argelers.

Mai més he tornat a veure el blau del mar de Vilanova.

Ara ja sóc gran, el meu home fa temps que va morir i estic sola...

Millor... Així donaré menys feina quan em mori.

Lluny queden els meus anys de miliciana; de fet, malgrat la guerra, aquells van ser els millors anys de la meva vida!

Però ara...

Val més morir que viure d'aquesta manera perquè jo ja vaig morir el dia que vaig travessar la frontera el 1939.

Carme Floriach, de Vilanova i la Geltrú.
Enregistrament fet a les Landes/País Basc francès.

No ens podem emmirallar, però, només en la tragèdia i la desesperança, ans al contrari. Les dones ens han ensenyat que cal lluitar fins al final, perquè la llum per trobar el camí correcte pot arribar en el darrer minut, com en el testimoni següent.

Temps enllà vaig ser a Ribesaltes i també a Argelers i Sant Cebrià, aquella estesa de mans dures enganxades al filat de la por. Érem només cadells de ràbia, esperança vençuda del trenta-nou que havíem caminat sense creure-hi al llarg d'un hivern cap al nord. Xops de fred d'aquells dies tan dolents de febrer, érem a l'infern sense pa i sense aigua.

Dona, tremoles! La vida tossuda que et va abandonar al Pertús, ja ha arrelat de nou a dins teu i va obrint-se fins a una flor.

Digues: «No, si el dol no compta; el que em sosté és aquest petit que porto a dins, però, què li podré oferir quan neixi?»

Por, sorra, vent, i possiblement la mort, una altra vegada la mort que no em deixa ni em deixarà fins que s'emporti allò que encara ha de néixer.

Però no pateixis, fill meu, que no et deixaré sol davant la mort, farem plegats el darrer viatge, però abans haig de deixar escrit un tros de memòria. Memòria: guarda'm les imatges, ara que els sentits s'encrosten en un parany d'enderroc. Que els anys i la pols de l'oblit no em facin perdre el meu passat.

Perquè aquest passat serà el meu llegat per als qui voldran escoltar-me en un futur. No podem quedar en silenci, algú ha de saber el que va passar, el que està passant, perquè la nostra mort, sobretot la teva, no hagi estat estèril.

Testimoni d'Àngela Castelltort, mare d'Enriqueta Maynou, nascuda a la maternitat d'Elna el 12 d'abril de 1940.

La maternitat d'Elna: un bri d'esperança enmig de la desesperança

Ella, quan creia que la mort seria la darrera companya, va trobar una altra dona, l'Elisabeth Eidenbenz, la qual, amb uns mitjans escassos va bastir una maternitat a Elna, fent d'aquell lloc un far en la foscor de tantes dones.

Eidenbenz va aplicar la generositat, perquè era una dona que ho donava tot a canvi de res; la solidaritat, fent costat a les que patien; el treball en equip, entre totes ho feien tot; el pacifisme, portant noves vides en un món d'entreguerres.

Ella va inculcar uns valors intemporals i irrenunciables, i el missatge final el donen elles mateixes quan diuen que ara ja són grans, però no es resignen a morir en l'oblit.

Van defensar la llibertat i es van mantenir fermes en la lluita clandestina, van ser empresonades, van patir maltractaments, van abandonar projectes malgrat les guerres..., i tot això perquè les dones d'avui i les del demà escoltéssim i aprenguéssim de la seva experiència en igualtat, tant homes i dones. En definitiva, per fer un món una mica millor.

Per tot plegat cal deixar escrits els seus testimonis. Són dones que van perdre una guerra, però mai van ser vençudes, perquè van guanyar totes les batalles de la vida.

L'article fa un repàs de l'impuls científic que hi va haver en les dècades prèvies a la Guerra Civil i el que va suposar l'exili per als intel·lectuals i científics i l'empobriment general de tots els sabers durant gran part de la dictadura franquista.

L'exili científic republicà

A les dècades prèvies al començament de la Guerra Civil es va donar un impuls extraordinari a l'estudi i la pràctica en els diversos sabers científics mitjançant l'estímul i la participació de diverses institucions com la Junta para la Ampliación de Estudios (JAE) a Madrid o l'Institut d'Estudis Catalans a Barcelona. Altres organismes significatius en tota aquesta embranzida cultural i científica foren la Institución Libre de Enseñanza (ILE), la qual va tenir els orígens al final del segle XIX, o la Residencia de Estudiantes a Madrid. Totes estaven involucrades en la modernització i l'obertura de les aules i els centres d'investigació cap a Europa. En tot aquest horitzó encoratjador, anaren sorgint laboratoris com el de fisiologia, histologia o microbiologia i centres d'investigació com el d'Aeronàutica o l'Institut Nacional de Física i Química, entre altres, al si de les quals es troben la major part dels científics més significatius en moltes de les branques de la ciència conreades aleshores.

**Joan Lloret
Pastor**

Professor
d'Història de la
Ciència i la
Documentació.
Universitat de
València

Residencia de Estudiantes, emblemàtica institució que va tenir un paper capdavanter en la investigació i en la modernització cultural espanyola d'aleshores

28 Exili i memòria

Edifici de l'Institut Nacional de Física y Química de la Junta para la Ampliación de Estudios (JAE), actualment Consell Superior d'Investigacions Científiques (CSIC)

Fons històric J. M. Bellido.
Museu d'Història de la Medicina de Catalunya

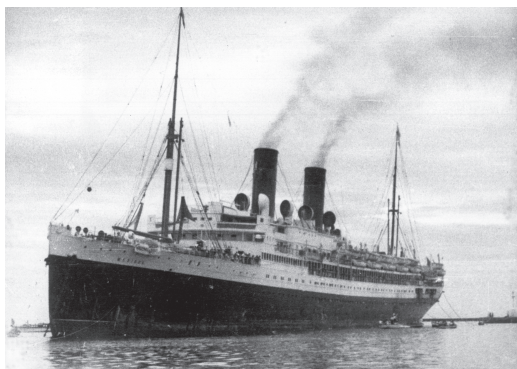

Retrat del Dr. Bellido Golferich al seu exili a Tolosa de Llenguadoc i un dels representants, amb August Pi Sunyer, de l'escola catalana de fisiologia

De totes aquestes institucions eixiran a l'exili o quedaran sotmesos a una mena d'exili interior molts dels representants més valuosos que tenia el nostre país, i així, amb l'eixida de l'exèrcit republicà al costat de milers de persones tant per la frontera francesa com pels ports valencians, s'iniciava un pelegrinatge que duria els ciutadans espanyols per diversos països arreu del món. Fou França on anà a raura la gran majoria dels exiliats, els quals, en un percentatge significatiu, passat un temps, tornaren a Espanya. Dels que es quedaren en terra francesa, la gran majoria hi romangué de manera definitiva malgrat les penalitats a què estigueren sotmesos fins i tot durant l'ocupació alemanya en la Segona Guerra Mundial.

Una part significativa de científics, intel·lectuals, professionals diversos i treballadors qualificats, mitjançant la intervenció del Govern de la República en l'exili, i organitzacions sorgides a França, com SERE (Servicio de Emigración de Refugiados Españoles), creada el març de 1939, o JARE (Junta de Auxilio a los Republicanos Españoles), el juliol del mateix any, i amb la inestimable ajuda de diversos països, inicià una nova etapa que principalment els dugué a terres americanes.

Mèxique, un dels nombrosos vaixells que van participar en el transport de la gran majoria d'exiliats republicans a terres americanes

Arxiv. fotogràfic. Fundación Pablo Iglesias. Alcalá de Henares

No tots marxaren exiliats. De fet, molts dels qui es quedaren en territori espanyol ho van fer convençuts que pel fet de no haver participat en delictes de sang no tindrien problemes amb el nou règim. No va ser així, i les autoritats militars, polítiques i educatives de la dictadura franquista dugueren a terme una forta repressió i depuraren tots els que havien tingut responsabilitats durant el període anterior. Així, molts intel·lectuals i científics, professors i altres professionals quedaren a Espanya en una mena d'*exili interior*, on la gran majoria d'ells patí amb major o menor cruïda el pes de la dictadura: des de la separació definitiva i el descens en l'escalafó fins als trasllats o les jubilacions forçoses, passant per suspensions de feina i sou, o fins i tot la inhabilitació en els càrrecs de responsabilitat i de confiança. Tot i ser importants i greus, aquestes conseqüències, hi hagué casos —els menys nombrosos—, que patiren la més greu de les repercussions: morir afusellats. Entre aquests hem d'esmentar, entre altres, personal del professorat i científics de la vàlua de Joan B. Peset Aleixandre (rector de la Universitat de València i catedràtic de Medicina Legal, a més de les seues activitats durant la guerra com a diputat o responsable de diversos hospitals), Francisco Aranda, catedràtic de Zoologia de la Universitat de Saragossa, o Sadí de Buen Lozano, que aleshores era inspector general d'institucions sanitàries i un dels màxims representants en la lluita antipal·lúdica a més d'un estudiós de la lepra i la febre recurrent hispanoafricana.

Pel que fa als pròpiament exiliats, la diversitat dels països d'acollida fou gran, tot i ser els de les terres americanes els que n'agruparen el percentatge més alt. Dels qui es quedaren a Europa, uns, els menys nombrosos, anaren a la Unió Soviètica i els països de la seua influència, per la seua ideologia compartida i pel fet de tenir un bagatge socio-cultural determinat. Fins i tot hi hagué científics que en una primera etapa, per la coincidència ideològica i militant, van viure i treballar al país soviètic, però per desavinences polítiques, a més de conflictes personals per com derivava el curs polític, referen la seua situació individual i professional i se n'anaren definitivament a altres països.

La gran majoria dels científics i intel·lectuals, dins el corrent de l'exili general, anà a territori francès, on residiren més o menys temps, i en un gran percentatge l'utilitzaren com a trànsit per anar posteriorment a d'altres països, com el Regne Unit i, sobretot, les terres americanes.

Enrique Moles, un dels màxims exponents de la química de l'època i durant la Guerra Civil director general de Pólvores i Explosius per part dels republicans. Tot i estar temporalment exiliat a París, va tornar a Madrid, on malauradament va patir empresonament i, durant un grapat d'anys, la separació de la seua càtedra i de les seues investigacions

Dels qui romangueren en terres franceses més temps, uns pocs tornaren a Espanya més endavant amb millors o pitjors condicions, com és el cas de Gregorio Marañón o Teófilo Hernando, entre els primers, o el calvari del químic Enrique Moles, que va patir empresonament, depuració i va ser destituït de tots els seus càrrecs i responsabilitats.

A la Gran Bretanya hi arribà una part molt selecta, científicament i intel·lectualment parlant, dels exiliats, on participaren de la vida científica i molt especialment alguns d'ells tingueren una activitat destacada durant la Segona Guerra Mundial, sobretot en els camps de la Medicina i de la Física. Alguns, com Pío del Río Hortega o Severo Ochoa, en una fase posterior, se n'anaren al continent americà.

De tota manera, el gran percentatge d'intel·lectuals i científics, mitjançant la intervenció d'organismes com el SERE o el JARE, embarcaren amb les seues famílies en direcció als països principalment centreamericans i sud-americans. De tots aquests, es destaca, per damunt de tots, Mèxic, a causa de les facilitats donades i de l'interès del president Cárdenas, on arribaren individus amb una certa preparació, personal que inclogué, entre altres, a més de professionals i treballadors qualificats, representants dels estudis d'humanitats, socials i científics que tingueren una influència significativa als centres i universitats mexicans.

Dins del personal científic trobem representants de totes les branques: matemàtics, físics, químics, biòlegs (naturalistes, entomòlegs, oceanògrafs, etc.), i, sobretot, gent pertanyent al vessant sanitari, on sobresurten, pel seu volum i significació, els metges, els quals, en nombre aproximat de cinc-cents, s'integraren en la societat mexicana. Hem de destacar entre aquests José Puche, exrector de la Universitat de València, el qual, en una primera etapa, va desenvolupar tasques d'organització de l'exili com a responsable del CTARE (Comité Técnico de Ayuda a los Refugiados Españoles), i que en una segona, es va involucrar en la UNAM (Universidad Autónoma de México) i va reprendre les seues investigacions sobre fisiologia. Altres organismes significatius en l'arrelament científic republicà van ser l'Instituto Politécnico Nacional, l'Instituto de Química, els Laboratorios de Fisiología o els d'Estudios Médicos y Biológicos. També arribaren a Mèxic dones exiliades amb una preparació humanística i científica que, en molts casos i per diverses circumstàncies familiars i personals, no pogueren

exercir. Això no obstant, tot i ser menys notòria la presència femenina en el món professional i científic, la trobem tant en disciplines humanístiques com en les periodístiques, socials i científiques, i n'hi hagué que treballaren en el camp sanitari com a metgesses o infermeres.

Pel que fa a altres països sud-americans, amb Argentina existiren serioses dificultats en les condicions d'immigració i els exiliats trobaren molts entrebancs per establir-s'hi. Malgrat aquesta política i gràcies al suport d'una part de la població, hi pogueren entrar, de forma selectiva, professionals i representants de l'ensenyament, intel·lectuals i alguns científics, entre els quals hem d'assenyalar la presència de metges significats com Pío del Río Hortega, Ángel Garma, Cuatrecasas Arumó o Sánchez Guisande, entre altres, o matemàtics com Pi Calleja, Luis Santaló, Manuel Balanzat o Francisco Vera, algun dels quals va poder exercir gràcies a la intervenció de Julio Rey Pastor, eminent matemàtic espanyol que ja feia anys que s'havia instal·lat al país sud-americà.

Colòmbia, en una línia semblant al que va fer el govern argentí i per causes principalment de tipus polític, també va posar obstacles a l'establiment dels exiliats espanyols. Tot i això, va rebre científics destacats com el valencià Pedro Mayoral Carpintero o els germans Trias Pujol de Barcelona, entre altres. Pel que fa a la química, hem d'esmentar la llavor deixada pel professor Antonio García Banús en la implantació dels estudis d'aquesta disciplina en aquest país.

Com a conseqüència de la política aplicada a Veneçuela sobre l'admissió dels exiliats espanyols, durant els primers anys aquesta es va fer de forma restrictiva i predominantment van deixar entrar-hi els bascos, encara que després, i gradualment, es va obrir la possibilitat d'entrada a més exiliats. De fet durant aquesta etapa van anar arribant professionals i científics, essencialment de l'àrea mèdica, on destaquen els dedicats a la fisiologia, la bacteriologia i parasitologia, la sanitat i la higiene i la dermatologia. Noms com August Pi i Sunyer, màxim representant de l'escola fisiològica catalana, Miguel Nieto Carcedo, Santiago Ruesta Marco, José María Bengoa Lecanda, José Sánchez Covisa o Antonio Peyrí Rocamora, són només alguns dels més representatius de l'exili veneçolà. Participaren en la creació i organització d'institucions com l'Instituto de Medicina Experimental, l'Escuela de Enfermeras y Servicio Social, o l'Instituto Nacional de Nutrición, i fins i tot assessoraren el Ministeri de Sanitat.

Blas Cabrera, que va arribar a ser fundador i director de l'Institut Nacional de Física y Química, es va establir definitivament a Mèxic, on va ser director de la revista Ciencia, a la mort del també científic exiliat espanyol Ignacio Bolívar, fundador i primer director de la revista. Aquesta publicació fou el principal òrgan de difusió dels treballs científics de la gran majoria d'exiliats republicans

32 Exili i memòria

Famílies de la fisiologia panocccitana, on trobem August Pi Sunyer (dret, segon per l'esquerre) i màxim exponent de l' escola catalana de fisiologia. Es va exiliar a Veneçuela, on va crear i dirigir l'Institut de Medicina Experimental a la Universitat de Caracas

Fons històric: Família Pi Sunyer. Museu d'Història de la Medicina de Catalunya

Altres països com Xile, la República Dominicana o Cuba tingueren un pes menor pel que fa als representants de la ciència, bé per una presència més gran d'altres professionals i oficis diversos, com és el cas del primer país esmentat, bé per una política tortuosa amb els intel·lectuals i científics duta a terme pel dictador Trujillo a la República Dominicana i que va fer que molts d'aquells professionals se n'anessin a altres països amb millors possibilitats.

Finalment parlarem dels Estats Units, on els qui hi arribaren no van ser considerats exiliats i estigueren involucrats en tasques científiques en institucions i departaments universitaris o altres organismes on desenvoluparen diverses activitats, principalment en les referides a la medicina, on trobem alguns dels representants més qualificats com Severo Ochoa i la seua intensa tasca en investigació bioquímica; Grande Covian, que es va quedar a Espanya durant uns anys abans de partir cap a Nord-amèrica, on va treballar sobre fisiologia de la nutrició. Tots dos havien estat alumnes de fisiologia del Dr. Juan Negrín als Laboratoris de la Residencia. També hi anaren Rafael Méndez, Marcelino Pascua o Félix Martí Ibáñez, els quals actuaren en els camps de la fisiologia i la farmacologia, l'epidemiologia i l'estadística, els laboratoris farmacèutics i l'editorial mèdica respectivament.

En definitiva, les conseqüències del desenllaç del conflicte bèl·lic espanyol i la seua influència en el desenvolupament de les disciplines científiques en les següents dècades va portar a un empobriment general en tots els sabers durant gran part de la dictadura franquista. A més va originar una ruptura personal, generacional i col·lectiva que

va dificultar enormement la recuperació de tot el que s'havia aconseguit en els anys anteriors a la Segona República i durant el temps que va durar. Tot i ser importants tots aquests exilis, no hem d'oblidar la pèrdua irreparable de vides i el sofriment patit per molts dels responsables d'organismes, institucions, centres d'investigació o departaments docents per la fidelitat a les seues idees.

Bibliografia

- BARONA, J. L. (comp.), 2003. *Ciencia, exilio y salud pública*. Seminari d'Estudis sobre la Ciència, València.
- BARONA, J. L., i LLORET, J., 2000. «Historiografía sobre el exilio científico español», dins *Cronos*, Departamento de Historia de la Ciencia y Documentación. Instituto de Historia de la Ciencia y Documentación López Piñero, Universitat de València, CSIC, València.
- DOMÍNGUEZ PRATS, P., 1995. *Voces del exilio: Mujeres españolas en México (1939-1950)*. Dirección General de la Mujer, Comunidad de Madrid.
- GARCÍA CAMARERO, E., 1978. «La Ciencia española en el exilio de 1939», dins ABELLÁN, J. L. (dir.). *El exilio español de 1939*. Taurus, Madrid.
- GIRAL, F., 1994. *Ciencia española en el exilio (1939-1989)*. Anthropos, Barcelona.
- GUERRA, F., 2003. *La medicina en el exilio republicano*. Universidad de Alcalá.
- LLORET, J. (comp.), 2009 a. «Ciència i exili: La diàspora dels científics republicans», dins *Mètode*, núm. 61, Universitat de València, p. 54-109.
- 2009 b. «Depuración y exilio: Catedráticos de Ciencias, Medicina y Farmacia», dins *Laberintos* (en premsa). Biblioteca Valenciana. València.
- MANCEBO, Mª Fernanda, 2008. *La España de los exilios: Un mensaje para el siglo XXI*. Universitat de València. València

L'article explica la història del camp de Ribesaltes, lloc on van ser protagonistes els refugiats espanyols que van fugir del règim de Franco. Exposa l'objectiu del futur Museu Memorial, que s'adreça especialment a un públic escolar a qui s'oferiran diferents activitats des del servei pedagògic.

El Museu Memorial del camp de Ribesaltes: per la preservació de les memòries i el dret a la història

Marianne Petit
Directora del *Projet*
Musée-Mémorial
Camp de Rivesaltes

Les memòries, situades entre el rebuig i la sublimació, entre el tabú i el fonament d'identitats comunitàries, entre individu, família i grup, entre allò que va ser i allò que s'ha cregut que va ser, entre record i realitat, són objecte d'ensenyament, d'investigació i materials del relat històric.

És, però, la història la que explica, revisita els fets i permet per mitjà d'una aproximació pluridimensional transmetre un relat comú. La veritable aspiració del Museu Memorial és superar les contingències de la memòria i les comunitàries, dins el respecte a les singularitats de tots, transcendir l'emoció i la reflexió històrica que engendra el lloc, compartir un saber múltiple cap a un missatge humanista i universal.

La història ha situat el camp de Ribesaltes, des de 1940, en una sèrie d'esdeveniments veritablement grandiosos i de ressonància internacional per la participació de països com Espanya, Alemanya, Bèlgica, França, Polònia, EUA, Israel, Algèria... on avui encara viuen moltes persones que han tingut una vinculació amb aquest lloc.

Un passat silenciàt

Durant molt de temps, les 612 hectàrees del camp de Ribesaltes o dit també camp Joffre, parcel·lades en deu illes de vuitanta barraques cada una, ben marcades en el paisatge d'aquesta plana àrida, semblava que estaven enterrades en la memòria col·lectiva, com una part de la història que no s'havia d'explicar. Però, des de 1940, en què se'n començà la construcció, fins avui, el camp ha tingut, ensems amb les funcions militars, aquestes altres: camp d'internament, camp vigilat, instal·lació per al repòs assimilada a un centre hospitalari, centre regional de concentració de jueus, camp de trànsit cap a Drancy,¹ centre d'estada vigilat, presó 162 per als presoners de guerra de l'Eix, centre penitenciari, centre de trànsit de les tropes franceses destinades a la guerra d'Algèria, centre d'acolliment dels *harkis* i les seves famílies, i, finalment, de 1983 a 2007, centre de retenció administrativa per a estrangers en situació irregular.

La història d'Europa, a través d'aquests desplaçaments forçats de persones, ressona encara en les restes d'aquestes barraques com un eco de conflictes tan importants com foren una guerra civil: la guerra d'Espanya; un conflicte internacional: la Segona Guerra Mundial, i una guerra de descolonització: la guerra d'Algèria.

Aquest lloc fou, doncs, el denominador comú dels desplaçaments forçats i de l'exclusió dels que França va considerar «indesitjables» i va tancar no pas per delictes comesos al seu territori, sinó pel perill potencial que eren susceptibles de representar. Amb aquest pretext, 600.000 persones foren tancades, de 1938 a 1945, en dos-cents camps francesos.

Aquest camp de Ribesaltes no és, per tant, l'únic, sinó que forma part d'aquesta xarxa de llocs de relegació que cobreix tot França (com Gurs, les Milles, Vernet...), però amb dues característiques excepcionals: fou el «Drancy» de la zona no ocupada i tingué una longevitat extraordinària que ens permet avui encara d'imaginar com era aquest camp i abordar setanta anys d'història.

1. Barri del nord-est de París.

S'hi distingeixen, a banda de l'ocupació militar perenne del lloc, diversos períodes que tenen per protagonistes principals els republicans espanyols que fugien del règim de Franco, els gitanos francesos, els jueus i súbdits estrangers de potències anomenades «enemigues» i els *harkis* i les seves famílies.

EL CAMP JOFFRE EN DADES

- **Desembre 1939:** decretada pel Ministeri de la Guerra, comença la construcció del camp militar.
- **Gener 1941-1942:** hi arriben els primers contingents civils de refugiats espanyols i de jueus que havien de ser deportats a Auschwitz via Drancy (tres mil persones en nou combois).
- **Novembre 1942:** tancament del centre d'internament
- **Novembre 1942-agost 1944:** el camp és ocupat per l'exèrcit alemany.
- **Setembre 1944-1945:** centre d'estada vigilat per a persones internades en el marc de la depuració.
- **Novembre 1944-maig 1948:** presó 162 per als presoners de guerra de l'Eix.
- **1950-1962:** tornada a la funció militar.
- **1962-1964:** alberg per als *harkis* (les últimes famílies van abandonar definitivament el camp el 1970).
- **1985-2007:** centre de retenció administrativa.

El 1997, a fi d'evitar la desaparició del camp, que havia de ser desmantellat, un col·lectiu de ciutadans engegà una campanya «a favor de la memòria viva que era el camp de Ribesaltes» i començà a mobilitzar els col·lectius locals. El Conseil Général, que va proposar fer un seguiment del projecte, aconseguí l'anul·lació de l'ordre de demolició.

A partir del 2000, el Conseil Général es compromet a construir un Museu Memorial; fa enregistrar el lloc en l'inventari suplementari dels Monuments Històrics, compra les 42 ha de l'illa F, constitueix un Consell Científic al voltant de Denis Peschanki, elegeix el projecte de l'arquitecte Rudy Ricciotti i crea una comissió que orienta el projecte cap a finalitats pedagògiques, memorials i culturals.

El contingut del futur museu es dirigeix especialment a un públic escolar, perquè l'Educació Nacional està particularment interessada per la història d'aquest lloc autèntic, però també s'adreça a la gent que es troba en el departament en visita turística, al públic familiar intergeneracional, i als habitants i públics transfronterers tant escolars com adults, atès que aquest lloc és un espai de memòries «compartides».

S'afavoreix la interacció entre diferents formes de sensibilització: l'art, la història, la pedagogia, la filosofia, els rituals commemoratius i la reflexió cívica han de poder interrogar-se i donar respostes. Aquest principi ja s'ha experimentat en la fase prèvia de l'acció pedagògica.

Contribució per a un ensenyament cívic: la sensibilització, el servei educatiu i el pol documental

El servei pedagògic haurà d'estar en disposició d'elaborar diferents fórmules segons els projectes i demandes dels públics d'acord amb la base documental i les exposicions:

- **Visites pedagògiques**

Acolliment de grups escolars francesos, catalans i espanyols.

Propostes d'activitats adaptades als diferents nivells i visites preparatòries per als ensenyants.

Visita temàtica (per exemple sobre certs períodes històrics).

Activitat «Fàbrica de la història»: en el curs d'una visita als Arxius

Departamentals dels Pirineus Orientals, examen de documents autèntics i coneixement del treball d'investigació de l'historiador; després, al camp, recorregut il·lustrat amb els documents escaients i amb l'acompanyament d'un testimoni.

Visita-trobada (amb acompanyament d'un testimoni d'aquests períodes).

- **Associació** amb altres llocs de memòria per a l'organització de visites: la maternitat d'Elna, el Museu de l'Exili de la Jonquera, Les Milles, Gurs, Izieu, Oradour, Struthof, Auschwitz...

- **Formació contínua** per als membres del sistema educatiu (ensenyants, directors de col·legis, documentalistes i alumnes delegats de classe) i personal educatiu transfronterer.

- **Formació contínua** per als agents de la funció pública amb incidència social (policia, magistratura, treballadors socials, delegats sindicals...).

- **Tallers per a infants**, «El Sac d'històries», on es trobaran relats de vides de joves que han passat per l'experiència de l'internament i de l'exili, presentats d'una manera adaptada.

«El Sac de les propostes», amb la mateixa finalitat, però a la inversa: els joves visitants podran suggerir accions (formes de resistència, recurs a la desobediència civil justa en alguns casos), relacionades amb els fets discutibles i fer preguntes sobre les temàtiques abordades en el memorial.

- **Espai de documentació-multimèdia** a disposició dels ensenyants, de les associacions i col·laboradors, on es conserven les publicacions històriques essencials i els treballs específics sobre el camp de Ribesaltes, les bases de dades i materials dels fons dels Arxius Departamentals dels Pirineus Orientals; a més, aquest espai disposarà d'un important fons audiovisual com també d'una videoteca (encara en fase d'instal·lació), especialitzada en les declaracions dels testimonis més importants.

Utilització a l'aula del documental històric Els nens de Rússia com a material per treballar l'exili els nois i noies de Secundària amb l'objectiu que siguin capaços de determinar quins valors ideològics o polítics defensa i critica la pel·lícula.

El tema de l'exili a «Els nens de Rússia»

El documental històric *El nens de Rússia*, dirigit per Jaime Camino el 2001, recorda l'exili que van viure aproximadament uns tres mil nens espanyols a la Unió Soviètica (URSS) fugint de la Guerra Civil Espanyola. Es pot projectar a alumnes de 4t d'ESO i de Batxillerat. Si per raons de temps no podem exhibir tota la pel·lícula, podem seleccionar-ne alguns fragments que permeten treballar els aspectes següents:

Magí Crusells
IES Palau Ausit,
Ripollet, Vallès
Occidental

- situació del País Basc durant la Guerra Civil Espanyola;
- raons per les quals es decideix l'evacuació infantil;
- reaccions dels nens i nenes davant la separació;
- el viatge cap a l'URSS;
- l'estada a l'URSS fins al final del conflicte a Espanya;
- la seva situació fins a l'esclat de la Segona Guerra Mundial;
- la seva vida durant el conflicte mundial;
- la Guerra Freda; la tornada a Espanya; i
- l'adaptació a Espanya o la tornada a l'URSS.

Per a una millor comprensió per part de l'alumne, és convenient que el professor hagi treballat abans a classe una mica alguns d'aquests temes. Per a l'aprofitament del seu contingut, convindria repartir un petit dossier als alumnes en el qual apareguessin aquests dos elements:

- Dades tecnicoartístiques: any de realització; productora; argument, i breu biografia del director, amb atenció especial a la seva filmografia sobre la Guerra Civil Espanyola.
- Anàlisi del documental: amb especial atenció al contingut o fons de la pel·lícula. Es tracta que una vegada visionada, l'alumne sigui capaç de determinar quins valors ideològics o polítics defensa i crítica.

Jaime Camino (Barcelona, 1936) ha dedicat gran part de la seva filmografia al conflicte que va enfrontar els espanyols entre 1936 i 1939, així com les seves conseqüències. En el seu tercer llargmetratge, *España otra vez* (1968), va retre un homenatge a un antic combatent de les Brigades Internacionals. *Las largas vacaciones del 36* (1976) narra com l'inici del conflicte bèl·lic va sorprendre moltes famílies catalanes als pobles on estiuejaven. *Dragon Rapide* (1986) té com a protagonista el general Franco i tracta dels preparatius de la rebel·lió militar. *El llarg hivern* (1992) mostra les diferents postures que alguns membres d'una família adopten al final de la guerra i durant els primers anys de la dictadura franquista.

Camino va conèixer, a través de tres cosins seus, l'odissea de milers de nens espanyols que van ser evacuats per la República a diferents països per allunyar-los de la fam i dels bombardeigs. Uns tres mil van ser acollits a l'URSS. Camino va rodar al voltant de 40 hores de pel·lícula on els protagonistes, ara ja adults, relaten les seves trajectòries, penes, frustracions i alegries al llarg de tots aquests anys. Són vint persones de les quals només cinc continuen residint a Moscou, mentre que dotze van tornar a Espanya i la resta es va instal·lar a l'Havana. El documental fou realitzat a través de la seva pròpia productora, Tibidabo Films, creada l'any 1963.

Quasi tots els nens entrevistats coincideixen a afirmar que la seva partida va ser dolorosa, però amb l'esperança de tornar després de la victòria republicana. A la seva arribada a territori soviètic van rebre un bon tracte, com no podia ser menys d'un país que deia ser amic de l'Espanya republicana. Van obtenir una sèrie d'atencions difícils de trobar al seu país natal: menjar abundant, assistència mèdica, practicaven esports i els van assignar escoles en les quals l'ensenyament era en castellà. La situació va canviar amb la victòria franquista, primer, i després amb la Segona Guerra Mundial. Quan l'Exèrcit alemany

Entrevista a una «nena de Rússia»: la Luisa Fernández, ens explica una part de la seva intensa vida a la Unió Soviètica, les seves vivències, la formació que va rebre i la seva vida professional a Rússia i també a Cuba, així com el seu retorn a Espanya.

Luisa Fernández, el mirall d'un segle

«La nena fòssil», com s'anomena a si mateixa aquesta «nena de Rússia» amb un lluminós somriure, té ara 82 anys. En certa manera l'és, un fòssil. El seu rostre, les seves mans, la seva pell duen impregnats la història de tot el segle xx. Als seus ulls brillants es poden llegir les ferides del segle, però també la victòria d'uns ideals que, malgrat les vicissituds passades, es mantenen en gran mesura intactes.

*Mónica García
Mariñoso*

En aquesta entrevista, Luisa Fernández ens explica una part d'aquesta intensa vida repartida entre l'URSS, Cuba i Espanya. Una vida que reflecteix, com un mirall, la història d'uns infants vençuts per la Guerra Civil.

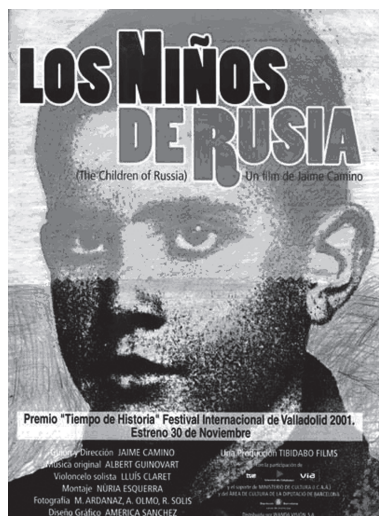
Perspectiva Escolar: Vostè va néixer l'any 1927 a Astúries. Temps convulsos.

Luisa: Sí, en una família de set germans molt, molt pobra. El meu pare era un miner de la conca asturiana, i la meva mare venia d'una molt bona família. A casa meva no hi va entrar mai cap joguina, i passàvem molta fam, però mai no vaig sentir una infància trista. Com que no anàvem a escola, els meus germans i jo vam viure com l'herba al camp, lliurement. Des de molt petits anàvem al bosc i buscàvem móres, i fèiem vi, i ens escapàvem amb tren fins a Sama. Passàvem moltes hores pel carrer. La meva mare ens deixava voltar. Crec que

42 Exili i memòria

mentre que els serveis secrets dels Estats Units i d'Anglaterra van interrogar els que havien treballat en llocs de responsabilitat per saber secrets militars. Els que no es van adaptar a l'Espanya de Franco i van emigrar a l'URSS, van ser vigilats pels serveis secrets soviètics per si eren agents d'un país occidental capitalista.

Un cert nombre dels que no es trobaven a gust a l'Estat espanyol en lloc d'instal·lar-se de nou a l'URSS es van dirigir a Cuba, quan Fidel Castro va enderrocar el règim de Fulgencio Batista l'any 1959. Una dona que en l'actualitat viu a l'illa caribenya defineix en el film la seva situació durant tot aquest temps: «*Quan vaig tornar a Espanya jo era la russa, en tornar a l'URSS vaig passar a ser l'espanyola i quan em vaig traslladar a Cuba em vaig convertir en la hispano-soviètica.*»

Tots els testimonis que apareixen en la pel·lícula constaten que l'exili crea desarrelament en dissoldre's els lligams afectius, o sigui el dolor per la llunyania de l'entorn familiar i d'amistat; frustració per la impotència en no poder tornar al seu país natal al costat dels seus; i sensació de pèrdua pels anys transcorreguts i que mai més tornarien.

La força d'aquest documental rau en la forma de retratar les vivències dels protagonistes. Camino va optar per incloure ideologies i reflexions diferents: persones que es mostren crítiques i altres que no. La pel·lícula va rebre, amb tota justícia, el premi «Tiempo de Historia» del Festival Internacional de Valladolid 2001.

Fitxa tècnica

Director i guió: Jaime Camino.

Producció: Tibidabo Films (Catalunya, 2001).

Fotografia: Martín Ardanaz, Arturo Olmo i Rafael Solís.

Música: Albert Sánchez.

Muntatge: Núria Ezquerro.

Duració: 93 minuts. Color i B/N.

Estrena: 7 de novembre de 2001 a Barcelona.

Disponible en DVD.

Entrevista a una «nena de Rússia»: la Luisa Fernández, ens explica una part de la seva intensa vida a la Unió Soviètica, les seves vivències, la formació que va rebre i la seva vida professional a Rússia i també a Cuba, així com el seu retorn a Espanya.

Luisa Fernández, el mirall d'un segle

«La nena fòssil», com s'anomena a si mateixa aquesta «nena de Rússia» amb un lluminós somriure, té ara 82 anys. En certa manera l'és, un fòssil. El seu rostre, les seves mans, la seva pell duen impregnats la història de tot el segle xx. Als seus ulls brillants es poden llegir les ferides del segle, però també la victòria d'uns ideals que, malgrat les vicissituds passades, es mantenen en gran mesura intactes.

*Mónica García
Mariñoso*

En aquesta entrevista, Luisa Fernández ens explica una part d'aquesta intensa vida repartida entre l'URSS, Cuba i Espanya. Una vida que reflecteix, com un mirall, la història d'uns infants vençuts per la Guerra Civil.

Perspectiva Escolar: Vostè va néixer l'any 1927 a Astúries. Temps convulsos.

Luisa: Sí, en una família de set germans molt, molt pobra. El meu pare era un miner de la conca asturiana, i la meva mare venia d'una molt bona família. A casa meva no hi va entrar mai cap joguina, i passàvem molta fam, però mai no vaig sentir una infància trista. Com que no anàvem a escola, els meus germans i jo vam viure com l'herba al camp, lliurement. Des de molt petits anàvem al bosc i buscàvem móres, i fèiem vi, i ens escapàvem amb tren fins a Sama. Passàvem moltes hores pel carrer. La meva mare ens deixava voltar. Crec que

pensava que així no ens recordaríem de la gana. La meva mare va ser, per mi, una heroïna: en casar-se amb el meu pare va passar de viure molt bé a passar fam. Mai, però, la vaig veure amargada, mai li va pesar aquella vida.

PE: Però vostè va experimentar aviat la distància entre ser ric o ser pobre.

L: Al meu barri hi havia nens molt rics. Les nenes riques es reunien i portaven les seves joguines. Quan m'hi acostava, em deien: «No, tu no». Crec que aquest és el primer record que tinc d'injustícia, de divisió de classes.

PE: La Guerra Civil esclata el 36. Precisament la ideologia del seu pare fa que el 37 s'uneixi als més de 4.000 nens espanyols que marxen en vaixell cap a Rússia fugint de la guerra.

L: Sí, el 37 la meva germana gran i jo ens embarquem amb la idea que allò seran unes vacances. Crec que tothom pensava que la República sortiria triomfant de la guerra, i que aquell viatge serien com unes vacances meravelloses. Hi anàvem tots encantats.

PE: El viatge, finalment, va durar quasi quaranta anys.

L: Sí, tota una vida. Jo vaig sortir d'Espanya el 1937 i no hi vaig tornar fins el 1972. Era molt difícil tornar. Els motius tothom els sap. Va ser molt dur. Imagineu-vos que quan per fi vaig poder retornar, ma mare no em reconeixia. Solia dir: «Em fa pena aquesta noia, vol acostar-se a la meva família». Va patir molt, perquè de vegades, quan jo li explicava coses de la casa i dels meus germans, se'n recordava de qui era i plorava.

PE: Vostè també devia patir. Expliqui'ns l'arribada a Rússia.

L: L'arribada a Rússia va representar un canvi molt brusc. Hi vam arribar en plena tardor i hi feia un fred terrible. Horrorós. De seguida ens van dur al que ells anomenaven «cases de nens» als afores de Moscou. Eren com un internat. Els asturians, uns 300, estàvem quasi tots a la mateixa casa.

PE: Com va ser la rebuda?

L: Els russos se'ns van lliurar en cos i ànima. Sentien autèntica admiració pels «fills dels heroics lluitadors espanyols». A les cases de

nens, per exemple, ens donaven els millors menjars, com ara caviar i altres exquisideses. Menjàvem com a prínceps, però no ens agradava. Com ens havia d'agradar, si la majoria érem fills de miners i de famílies pobres d'Astúries!

PE: Van ser tractats quasi com a herois...

L: Sí, la rebuda va ser molt càlida. Tothom volia apadrinar algun nen espanyol. Per sort, el govern rus va prohibir que els nens espanyols fossin donats en adopció. La seva idea era que els infants havien de tornar a Espanya. De fet, sempre ens deien que la nostra primera pàtria era Espanya, i que la segona era l'URSS. Ens preparaven per tornar a Espanya.

PE: Potser per això a les cases de nens la llengua principal era el castellà.

L: Sí, la política era mantenir-nos junts perquè conservéssim la llengua i no oblidéssim la cultura del nostre país. Al començament, tot era en castellà: les classes, la vida a l'internat, tot. De fet, al començament els russos van contractar traductors per traduir els llibres de text russos al castellà. A més, a Rússia hi havia alguns dels millors mestres de la República, tots exiliats d'esquerres, i van ser aquests mestres els qui ens van ensenyar la geografia, la història, la llengua i la poesia d'Espanya. Jo vaig estudiar des de l'Arxiprest d'Hita fins als poetes més actuals d'aquell moment, poetes que a Espanya eren absolutament desconeguts.

PE: Quan s'acaba aquesta situació una mica provisional? Quan hi ha consciència que la tornada a Espanya serà molt difícil?

L: Molt més tard. Però aquesta situació quasi idíl·lica conclou el 41, quan la Segona Guerra Mundial arriba a Rússia. I que consti que dic que la situació era quasi idíl·lica perquè, malgrat les bones condicions, ens mancava el més important per a un infant: l'afecte de les famílies. I en mi pesava doblement, perquè jo vaig ser tan lliure durant la meva infància, tan feliç. La meva mare mai no ens sobreprotegia, però ens estimava molt i ens donava molt d'afecte.

PE: Què va passar el 41?

L: L'any 41 van començar els bombardeigs, i el govern rus va decidir evacuar-nos. Ens van dur a Stalingrad, a una altra casa de nens.

Allà hi teníem de tot: hi havia professors de música, aviadors, milers d'activitats culturals..., ho vivíem amb il·lusió. Però aviat es va acabar, perquè quan va començar la batalla de Stalingrad ens van tornar a evacuar. De fet, mentre érem a l'estació de tren, esperant marxar, els alemanys van bombardejar la nostra casa de nens. Nosaltres vam ser, de nou, uns privilegiats. Ens van treure en un tren només per a infants espanyols. Dels nens russos no en vam saber res. Cal pensar, a més, que tot el moviment de trens estava destinat al front, amb la qual cosa de nou el govern rus va prioritzar que nosaltres salvéssim la vida per damunt d'altres consideracions.

PE: Cap a on els van dur?

L: Ens van dur a l'est, prop dels Urals, a una ciutat que es diu Ufa. Vam quedar-nos allà fins al final de la guerra. Va ser molt dur.

PE: És fàcil d'imaginar per què.

L: Vam passar la guerra sense llum, sense calefacció, sense gaire menjar. Les temperatures arribaven a trenta sota zero molt fàcilment. Però mai no vam perdre ni un curs escolar. Enmig d'una situació tan difícil, continuàvem fent classes. Les fèiem a les habitacions, al llit, tapats amb mantes fins al coll. No vam deixar de fer-les ni un sol dia, tot i que era una situació molt difícil i penosa, de molta misèria. Teníem gana, passàvem amb uns cent grams de pa negre al dia, quan arribava (venia en barca, i sempre estàvem pendants de quan arribava), i molt de fred. Malgrat tot, els infants ens sacrificàvem perquè érem molt conscients de la situació de guerra. Vivíem molt pendants dels moviments de les tropes soviètiques, i no recordo que mai ningú es queixés. Treballàvem molt, perquè era una situació de mobilització total.

PE: Treballaven mentre feien classes?

L: Nosaltres i tot el poble rus. Totes les fàbriques es van traslladar des de Moscou a l'est, i totes van convertir-se en fàbriques de guerra. Tots els homes estaven mobilitzats, les dones els substituïen a les fàbriques i tots els nens treballàvem al camp, als koljós. Sembràvem, recollíem... Les nenes també teixíem per als soldats del front, tot amb el llum d'una espelma: bufandes, guants, tot el que podíem. Aquella guerra la van guanyar els russos, tots els russos, i no només l'exèrcit soviètic. I és que una cosa és la potència de l'armament i una altra la força de la moral.

PE: D'acord. Què passa un cop els russos, i els aliats, guanyen la guerra? Vostès segueixen sense poder retornar a Espanya.

L: Què va! Després de la guerra, vam tornar a Moscou. En aquesta etapa ja ens van separar per edats. Jo estava a la casa «dels joves», dels qui més o menys teníem 16 o 17 anys. En aquell moment, quasi tots parlàvem, ja, un rus força correcte. Quasi tots anàvem a la biblioteca a buscar llibres, i llegíem rus. És a partir del retorn a Moscou, en tornar de la guerra, que passem a fer les classes en rus. Crec que en aquell moment ja hi ha una certa consciència, si més no per part de les autoritats, que no podem tornar a Espanya. I és per això que ens integren a una escola russa, tot i que en una classe de nens espanyols.

PE: Un gran canvi.

L: Sí. De fet, té sentit en una Rússia molt centralista. A totes les repúbliques, fins i tot les més llunyanes, estudiaven en rus. Però que jo sàpiga, a Rússia mai no hi va haver problemes per la llengua: tothom estudiava en rus: els georgians, els uzbeks, tothom. A Rússia hi ha onze graus (excepte a Moscou, on n'hi ha deu), i després els millors estudiants anaven a l'institut, que era el nom que rebien les facultats. De fet, la majoria d'instituts són tècnics –com escoles superiors, si haguéssim de comparar– però també hi ha, per exemple, l'institut de pedagogia.

PE: I vostè, va acabar els estudis a Moscou?

L: Després de tornar a Moscou vaig acabar el desè grau –una mena de batxillerat– i vaig ingressar a la facultat de filosofia. Era l'any 1948. El procés de selecció era molt dur: a la facultat només hi anava un de cada vint joves. Imagina't, una nena asturiana entrant a la universitat a Rússia.

La Luisa a Moscou

PE: Què estudiava?

L: La facultat de filosofia tenia tres seccions principals: filosofia, psicologia i lògica. Durant molts anys, a Rússia la psicologia va mantenir-se dins la facultat de filosofia.

PE: Com és?

L: Era lògic, era un enfocament de la psicologia des del materialisme dialèctic. Però tot i això, hi havia els millors professors. M'hi vaig

passar cinc anys, i vaig conèixer gent com Raisa Gorbatxeva. A més, el millor de la facultat és que hi fèiem força investigació. De fet, cada curs havies de presentar un treball d'investigació, i al final de la carrera havies de fer una mena de tesi que era la que et permetia obtenir el títol universitari.

PE: Quin treball va fer?

L: Durant els cinc anys de carrera sempre vaig tenir el mateix tema d'investigació, de manera que al final dels estudis tenia molt material, i coneixia molt bé el tema. Durant els anys d'estudi a la facultat també em vaig preocupar de relacionar-me amb altres laboratoris, i això també em va anar molt bé.

PE: Disculpi..., però què va estudiar?

L: La meva tesi se centrava en la influència de l'oïda en la percepció visual. Un tema molt interessant. I com deia, el fet d'haver-me relacionat amb altres laboratoris em va anar molt bé al cap d'un temps.

PE: Per què?

L: Vaig tenir molta sort. A Rússia, un cop acabaves els estudis, no escollies una feina, sinó que era el govern rus qui et destinava a una feina d'acord amb la teva especialitat. I en aquells anys, quasi tots els meus companys de psicologia van anar a parar a repúbliques molt llunyanes, molt desemparats, quasi a la fi del món. A mi em van destinar, un cop acabada la universitat, a l'Institut Central de Superació Mèdica de l'URSS, que era a Moscou mateix. Allà em vaig especialitzar en l'activitat nerviosa superior de la infància.

PE: Llavors, encara vivia en una casa de nens?

L: No, ja no vivia a la casa de nens. De fet, vivia en un alberg universitari, amb habitacions de sis o deu persones. Sempre vaig viure col·lectivament. Vaig haver d'aprendre a conviure.

PE: I la seva germana? I la seva família a Espanya hi mantenien cap contacte?

L: La meva germana i jo vam estar separades durant un temps, però després ens vam retrobar a Moscou. Amb la meva família era força més complicat mantenir-hi cap contacte. De fet, els nens espanyols a Moscou estàvem atrapats. D'una banda, Franco no volia que

tornéssim, i de l'altra, al Partit Comunista Espanyol a l'exili i al govern de l'URSS tampoc no els feia cap gràcia. Els nostres pares tampoc no podien rebre notícies nostres. Era molt complicat relacionar-s'hi, fins i tot escriure'ls cartes. De fet, des de Rússia nosaltres escrivíem a l'Argentina, on uns cosins llunyans canviaven la carta de sobre i la reenviaven a Espanya. Les cartes trigaven mesos a arribar.

PE: Vostès haguessin volgut tornar...

L: I tant! Vam fer moltíssimes sol·licituds. Tant jo com el meu marit, un català nascut a les Rambles. Ho vam demanar des de Rússia mentre vam ser a Rússia i, a partir de 1962, des de Cuba, on ens vam traslladar.

PE: A Cuba?

L: Sí, a Cuba. Amb el triomf de la revolució cubana, el govern de l'URSS (el KGB, de fet) va arribar a un acord amb el Partit Comunista Espanyol per enviar especialistes en tots els temes possibles a l'illa. La condició era que parlessin espanyol. I allà vam anar tots dos.

PE: Què hi va anar a fer, a Cuba?

L: Jo hi vaig anar com a especialista en psicologia. Fins a la revolució, a Cuba hi havia *crèches*, i amb la victòria dels revolucionaris estaven començant a organitzar els «cercles» infantils. I com que jo havia estudiat una mica el desenvolupament dels infants, les activitats infantils i altres temes semblants em van encarregar organitzar tot el sistema d'escoles infantils de Cuba. Aviat, però, vaig canviar de feina: em van destinar a la Universitat de l'Havana per muntar un Departament de Psicologia. Vaig ser cap d'aquest departament fins que vam tornar a l'URSS, el 1969.

La Luisa a l'Havana

PE: Per què va tornar a Rússia?

L: Per recomanació de l'ambaixador espanyol a l'Havana! Com que estava farta que ens deneguessin el permís per tornar a Espanya, vaig demanar parlar amb l'ambaixador. Ell em va atendre, i quan li vaig explicar el meu cas, em va respondre que era cert que a mi m'havien dut a Rússia de petita, però que a Cuba hi havia anat jo sola, per

voluntat pròpia. Això era el que, segons l'ambaixador, impedia que poguéssim tornar.

PE: Quin any era quan van poder tornar?

L: L'any 1972. Vam ser fora de 1937 a 1972. Vam entrar per França, i allà va començar una altra vida de dificultats. Ho vam passar molt malament, sobretot econòmicament, fins que al cap d'un temps vaig trobar feina a l'Escola Oficial d'Idiomes i a Rosa Sensat. Em vaig matar a treballar i vam aconseguir sortir del forat. I fins ara.

PE: Malgrat la vida que li ha tocat viure, és fidel a uns ideals.

L: Sí, he tingut una vida dura. Mira, t'explicaré una anècdota. L'estiu passat vaig ser a Astúries i vaig quedar amb algunes «nenes de Rússia» que havien tornat, com jo. En un moment determinat, una d'elles va dir que havia estat una sort marxar a Rússia, haver-hi viscut i haver tingut

l'oportunitat d'estudiar una carrera, i tenir mil diplomes. Va comparar la nostra vida amb la de les noies que s'havien quedat a Astúries, la major part de les quals no tenien estudis ni havien treballat mai fora de casa. Jo els vaig contestar que el que ens va passar a nosaltres no és cap sort. Ben al contrari, va ser una autèntica desgràcia. I ho va ser perquè no hi ha títol al món, ni diploma, ni carrera universitària ni professional que compensi una

La Luisa a Barcelona

infància sense estimació, sense afecte. I nosaltres vam viure una infància sense l'afecte dels nostres pares, en un internat, sense que ningú ens fes un petó o ens expliqués un conte a l'hora d'anar a dormir. I això –l'afecte, l'estimació, l'amor dels pares i la família– és el més important per a un infant. Sempre, sense excepcions.

Bibliografia complementària*

Articles publicats a PERSPECTIVA ESCOLAR

*Biblioteca
Rosa Sensat*

«L'educació a la Segona República» [diversos articles]. Dins: *Perspectiva escolar*, núm. 306 (juny 2006), p. 2-51.

«Història i fonts orals» [diversos articles]. Dins: *Perspectiva escolar*, núm. 265 (maig 2002), p. 2-50.

SALLÉS i VIDAL, Elionor. «Feixisme, exili i resistència: un projecte Comenius». Dins: *Perspectiva escolar*, núm. 289 (novembre 2004), p. 38-40.

Llibres

ALCALÀ, Cèsar. *Els nens de l'exili (1936-1939): història d'un èxode oblidat*. Barcelona: Columna, 2008.

CAÑELLAS, Cèlia; TORAN, Rosa. *Dolors Piera: mestra, política i exiliada*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat: Institut d'Educació de Barcelona, 2003.

Los Colegios del exilio en México. Madrid: Publicaciones de la Residencia de Estudiantes, 2005.

El exilio español de 1939. Madrid: Taurus, 1976 (Biblioteca Política Taurus).

MANCEBO, María Fernanda. *La España de los exilios: Un mensaje para el siglo XXI*. València: Universitat de València, 2008.

MARQUÈS i SUREDA, Salomé. *Maestros catalanes del exilio*. Zapopan (Jalisco): El Colegio de Jalisco, 2003.

* Selecció de documents que podeu trobar a la Biblioteca de Rosa Sensat.

- *Los Hermanos Bargés Barba: maestros renovadores en Cataluña y México*. Zapopan (Jalisco): El Colegio de Jalisco, 2004.
- Mestres i exili: jornades d'estudi i reflexió: Jornades celebrades el 3 i 4 de desembre de 2002*. Conrad Vilanou; Joseph Montserrat i Torrents (eds.). Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona: INEHCA, 2003.
- MONTELLÀ, Assumpta. *La Maternitat d'Elna: bressol dels exiliats*. Badalona: Ara Llibres, 2005.
- OLIVA BERENGUER, R. *Éxodo del campo de Argelès a la Maternidad de Elna*. Barcelona: Viena Edicions, 2006.
- OLIVERAS i CASAS, Miquel. *Diari de guerra del mestre Miquel Oliveras i Casas (abril de 1938 - maig de 1939)*. Girona : Diputació de Girona, 2008 (Josep Pla; 20).
- Quan viatjar no és un plaer: Immigrants, exiliats, desplaçats, refugiats = Cuando viajar no es un placer: Inmigrantes, exiliados, desplazados y refugiados*. Barcelona: Linguapax, Unescocat, 2007.
- RICART OLLER, Josep; SENILLOSA, Ignasi de. *El Llarg exili dels refugiats i desplaçats*. Barcelona: Intermón: Octaedro, 1994 (Documents Intermón).
- SOLÉ, Felip; PUJOL, Enric. *Exilis*. Barcelona: Angle: Televisió de Catalunya, 2007. Recull dels treballs de recerca i documentació per a la producció de la sèrie documental *Exilis* emesa per TV3.
- SOLÉ i BARJAU, Queralt. *Catalunya 1939: L'última derrota*. Badalona: Ara Llibres, 2006.

Articles de revistes

- AGUSTÍ, Lluís. «Aportacions per a una bibliografia de l'exili republicà català, valencià i balear als Estats Units d'Amèrica». Dins: iD Textos Universitaris de Biblioteconomia i Documentació, núm. 15, 2005. Disponible a: <<http://www.ub.es/bid/15agusti.htm>> [consulta 30 de setembre de 2009].
- «Ciència i exili: La diàspora dels científics republicans» [diversos articles]. Dins: *Mètode: Revista de Difusió de la Investigació*, núm. 61 (primavera 2009), p. 54-102.
- «Los colegios del exilio» [diversos articles]. Dins: *Boletín de la Institución Libre de Enseñanza*, núm. 61 (juliol 2006), p. 9-40.
- «Fernando de los Ríos» [diversos articles]. Dins: *Boletín de la Institución Libre de Enseñanza*. ISSN 0214-1302, núm. 37-38 (maig 2000), p. 13-88.
- HERNÁNDEZ DÍAZ, José M. «Un exponente de la pedagogía española en el exilio: Herminio Almendros y la educación en Cuba». Dins: *Revista de Educación*, núm. 309 (gener/abril 1996), p. 217-237.

Audiovisuals: DVD

La escuela fusilada [recurs electrònic]. Documental dirigit per Iñaki Pinedo i Daniel Álvarez. Lleó: Imagen Industrial, 2006. 1 disc òptic (DVD); 55 min.: color; so.

Els Mestres catalans, de la guerra a l'exili [recurs electrònic]. Agustí Corominas (realitz.). Barcelona: Metròpoli Vídeo-Films: Televisió de Catalunya, 2005. 1 disc òptic (DVD); 55 min.

Los niños de Rusia [recurs electrònic] = *The Children of Russia*. Guió i direcció Jaime Camino. Barcelona: Tibidabo Films, 2001. 1 Disc òptic (DVD); 55 min.: color; so.

Webs

70 Aniversari de l'exili

<<http://70aniversariexili.cat>>

Metges catalans a l'exili

<<http://www.metgesalexili.cat/>>

Exposicions

Museu de l'Exili

<<http://www.museuexili.cat>>

El Museu Memorial de l'Exili, ubicat al municipi de la Jonquera, permet conèixer, per mitjà de la seva exposició permanent, l'exili viscut en el marc de la Guerra Civil Espanyola. Paral·lelament i per mitjà del seu Centre de Recerca, es generen projectes d'investigació i exposicions temporals a l'entorn de la temàtica dels exilis dels segles XX i XXI.

Portal del exilio

<<http://portaldelexilio.org>>

Revista Lletres: la literatura catalana a Internet

<<http://lletres.uoc.edu/ca/tema/exili>>

Monogràfic sobre l'Exili

Els camins de l'exili: 1939

<<http://www.bib.uab.es/comunica/exili/>>

Exposició virtual complementària de l'exposició presencial que va organitzar el CEDOC (Fons de Documentació Política Contemporània), amb l'objectiu de commemorar els setanta anys del final de la Guerra Civil Espanyola a Catalunya.

Aquest any és el centenari de l'afusellament de Ferrer i Guàrdia, que va ser l'impulsor i ànima de l'Escola Moderna. L'article recull el pensament pedagògic de Ferrer, la seva vida i el context polític i social que el va dur a ser executat després d'un judici sense proves.

Ferrer i Guàrdia: entre la pedagogia i la revolució

Vicenç Molina

Professor d'Ètica Facultat d'Economia i Empresa
i col·laborador tècnic/subdirector *Espai de Llibertat*

L'any 1908, un any abans que fos afusellat després de ser injustament acusat d'haver estat l'instigador –el responsable intel·lectual– dels esdeveniments de la Setmana Tràgica de juliol de 1909, Ferrer i Guàrdia ja era considerat l'exemple del «mal radical» per a les mentalitats clericals que, contundentment, identificaven el lliure pensament amb l'amenaça més directa contra la seva concepció –dogmàtica, tancada i excloent– de la vida i de la societat... I també contra el seu negoci...

Els grups municipals republicans havien aconseguit promoure una iniciativa per tal que l'Ajuntament de Barcelona impulsés la creació d'escoles municipals inspirades en l'Escola Moderna. Iniciativa tallada, sobretot, per la reacció desfermada per les autoritats eclesiàstiques, entre les quals destaca la intervenció, poc abans de la seva mort, del cardenal Cassanyes:

«Nuestro municipio implícitamente niega la Divina misión de la Iglesia y la pone al nivel de las sectas infernales inventadas por los enemigos de Cristo.»

...I tot perquè Francesc Ferrer i Guàrdia era un home que, sense cap formació reglada en matèria d'ensenyament, havia volgut dedicar els recursos econòmics que la fortuna li havia proporcionat a la causa, precisament, de l'ensenyament... I havia proposat un model d'escola nou, dinàmic, atractiu, lliure i racionalista. I competitiu... Era fàcil que, davant la precarietat i el predomini de la mediocritat burocràtica de la rònega escola estatal, davant el caràcter regressiu i manipulador de les consciències, davant de la por que suscitava l'escola confessional catòlica entre les famílies i les persones preocupades per l'educació dels infants, l'Escola Moderna aparegués com un enemic terrible, contra el qual valien totes les argúcies. I si aquestes tenen l'odi com a fonament, la reacció és abassegadora. L'odi, evident, contra el lliure pensament i contra les pràctiques pedagògiques que podien fer menys difícil –per no dir més fàcil– al final del segle XIX el procés d'emancipació de les persones. Que, sempre, comença per la consciència. L'odi, també, comercial, el d'aquells que monopolitzaven l'oferta escolar privada. L'odi, per tant, d'una classe que, com ara, vol continuar gaudint del privilegi d'oferir un model educatiu privat i confessional, adscrit a codis de comportament i a morals ben allunyades d'allò que l'educació, en si mateixa, té com a fonament: l'emancipació dels éssers humans.

De fet, hi havia ja una petita tradició en els ambients del pensament humanista i progressista de la Catalunya del final del segle XIX i

començament del XX. La fundació de centres educatius laics, molt vinculats al lliure pensament, al republicanisme, a la francmaçoneria, a les societats obreres, no era, tot i que minoritària, una iniciativa del tot exòtica. En aquest camí, l'Escola Moderna es planteja com un exemple de pedagogia militantment racionalista que, fonamentant-se en l'educació integral i en la coeducació de sexes i de classes socials (posició molt agosarada per a l'època, per ambdues qüestions) pugui trencar el mur del dogmatisme intel·lectual i de la falsa moral imposada a cops d'autoritat, i esdevenir un nucli permanent de promoció de l'emancipació personal i social.

En línia amb l'optimisme filosòfic hereu de la Il·lustració, es confiava en el treball per la renovació educativa com a instrument definitiu per abatre els prejudicis i assolir l'objectiu d'una societat lliure, justa i fraterna. La clau és l'aprenentatge de la llibertat en la llibertat, mitjançant la via de la raó personal. El medi natural d'aquesta via, l'única que es basa en l'afirmació de l'autonomia del subjecte com a condició de possibilitat del mateix fet educatiu és, evidentment, la laïcitat: l'absència de condicions prèvies i de restriccions mentals que, des de la imposició de creences o de

límits a la recerca, impedeixin el lliure accés al coneixement. Convindria recordar el missatge del mateix Francesc Ferrer i Guàrdia gravat al peu del monument de testimoni atge erigit a Brussel·les el 1910, com a record de la seva mort a causa de la defensa de la llibertat de consciència:

«L'ensenyament racionalista pot i ha de discutir-ho tot, situant prèviament els nens sobre la via ampla i directa de la investigació personal.»

L'impulsor i l'ànima de l'Escola Moderna havia connectat amb l'esperit de la renovació pedagògica per mitjà de les idees de Paul Robin –teòric de l'educació integral– en els anys del seu exili a França. Després del frustrat intent de rebel·lió republicana de Santa Coloma de Farners –inspirada per Manuel Ruiz Zorrilla– de 1886, Ferrer s'exilia i viu a França fins al 1901. Allà començarà la seva experiència docent, com a professor de castellà després del fracàs d'altres sortides professionals: va fer de marxant de vins, va mirar d'obrir un petit restaurant...

Ferrer i Guàrdia, que tan sols havia anat a l'escola –a Alella i a Teià– dels sis als dotze anys, s'havia format com un autodidacte i havia donat sempre moltíssima importància a la formació, al marge de l'ensenyament reglat i al marge de les franges d'edat, anticipant-se a allò que, avui, compta amb l'acord transversal de la gran majoria de la comunitat educativa: la formació és permanent, inclusiva i d'esperit universal. Quan va fer de revisor de ferrocarrils, per exemple, abans de l'exili, va

mirar de muntar una petita biblioteca al tren, per a il·lustració dels passatgers.

A l'abril de 1901, una de les seves antigues alumnes, Ernestine Meunier, li lliga en herència una importantíssima quantitat –una propietat per valor d'un milió de francs, de la qual es poden extreure rendes prou considerables. Amb això, Ferrer obrirà el mateix any l'Escola Moderna, al carrer Bailén de Barcelona.

El concepte de Paul Robin d'educació integral, que engloba de manera simultània els components intel·lectual, físic, ètic, estètic i emocional de la personalitat i que no separa el món de l'estudi del món del treball, s'ajuntarà amb la defensa del mètode intuïtiu, inspirat en les teories de J. H. Pestalozzi i de F. Fröbel, que pretén obtenir el desenvolupament progressiu i harmònic de les facultats i aptituds naturals dels infants. Els nens i les nenes han de descobrir la realitat directament i no conformar-se amb allò que es pugui dir, acadèmicament, sobre aquesta realitat. Sembla que aquest tipus de procediments i d'expectatives han estat confirmats més tard per la pedagogia evolutiva de Jean Piaget. I, a l'Escola Moderna, quan gairebé ningú no s'ho plantejava, van intentar donar-hi forma: els nens i les nenes tindran una insòlita llibertat, es faran exercicis, jocs i esbarjos a l'aire lliure, s'insistirà en l'equilibri amb l'entorn i el medi, en la higiene personal i social –fonamental a l'època, atenent a les malalties i mancances materials de tot tipus–, desapareixeran els premis i els càstigs, i els exàmens. L'avaluació, doncs, serà ja contínua, feta dia rere

dia, basada en el treball quotidià. Els alumnes visitaran centres de treball –les fàbriques tèxtils de Sabadell, especialment– i faran excursions de descoberta. Les redaccions i els comentaris d'aquestes vivències per part dels seus mateixos protagonistes es convertiran en un dels eixos de l'aprenentatge. I això es farà extensiu a les famílies dels alumnes, amb l'organització de conferències i xerrades dominicals.

Cal no oblidar, amb tot, que les tensions socials i ideològiques i el clima polític dominant poden conduir, en algun cas, a posicions d'un radicalisme ingenu, fins i tot un xic contradictori amb l'ús lliure del mètode intuïtiu. Però, finalment, la vida mateixa sempre és prou ambigua i s'encarrega de deixar-nos també ben clar que no podem desprendre'ns de les nostres mateixes contradiccions. Això ho podríem veure en alguna decantació racionalista que podia no deixar espai per a les formes no dogmàtiques d'espiritualitat, o en l'ús exclusiu de la llengua castellana, molt característic d'un pretès cosmopolitisme universalista que compartien alguns sectors del moviment obrer i del pensament llibertari. Ferrer sempre adduïa, quan es qüestionava l'exclusivitat del castellà enfront del català com a vehicle d'ensenyament, que, si s'hagués pogut, s'hauria fet servir l'esperanto...

D'altra banda, cal remarcar també la qualitat del material publicat per l'editorial de la mateixa Escola. Es tracta de textos fonamentalment creatius i dinàmics, vius i provocadors, i de provat rigor científic. Només cal fer esment, entre altres, d'autors

com Odón de Buen, Elisée Reclus, Piotr Kropotkin...

Els lamentables incidents del 31 de maig de 1906 –l'atemptat contra el rei Alfons XIII, el dia del seu casament– en què es va veure involucrat Mateu Morral, bibliotecari de l'Escola, portaran a la clausura del centre. Ferrer i Guàrdia, empresonat i posteriorment absolt –el 1907– no deixarà, però, de mantenir viu l'ideal pedagògic, tot i que l'Escola no es podrà reobrir. Així, Ferrer serà escollit president del Comitè Directiu de la Lliga Internacional per a

Manifestació a Brussel·les per l'afusellament de Ferrer i Guàrdia

l'Educació Racional de la Infància, organització promotora de les dinàmiques educatives inspirades en l'Escola Moderna. En aquest sentit, són prou remarcables els seus òrgans d'expressió, les revistes *L'École Renovée*, que es publicarà a Brussel·les i a Amsterdam, i *Scuola Laica*, de Roma.

Paral·lelament, l'empelt de l'Escola i del projecte pedagògic ferrerià arrelarà, a part, en diferents escoles laiques i racionalistes que s'inspiren també en l'Escola Moderna

—que la sobreviuen i que en mantenen l'esperit— sorgides arreu de Catalunya —al Poble Sec, Sabadell, Badalona, Vilanova—, a la resta d'Espanya i fins i tot a l'Amèrica Llatina.

Les dues pulsions fonamentals de la seva obra, l'afany per impulsar una experiència pedagògica racionalista i innovadora, inspirada en el més profund dels objectius de tota actitud educativa —l'emancipació de l'ésser humà—, i la defensa d'una alternativa revolucionària, alliberadora, enfront del règim restauracionista, defensor d'interessos de classe obertament oligàrquics —la gran propietat rural, la burgesia financera i les jerarquies militar i eclesiàstica—, inspirada, també, en el més profund dels ideals socials —l'emancipació del gènere humà— no s'esvaeixen de l'ànim de Ferrer, no s'esborren de la seva dinàmica personal i s'inscriuen, en el més estricte sentit, en el moll de l'os del conjunt del seu compromís. I, en la darrera etapa de la seva vida, aquest compromís és, especialment, amb l'educació.

Segurament, aquí hi rau allò que, ja al segle XVII, plantejava amb molt d'encert Spinoza. L'ètica de Baruch Spinoza afirma la plenitud de la llibertat de consciència com a referent de la coherència en els judicis morals, mitjançant la crítica a la tradicional hegemonia d'una mentalitat autoritària que, sempre, justifica la primacia del seu propi sistema de valors, del seu propi i exclusiu, i obligatori, i irrenunciable, codi de judicis morals, basant-se en una autoritat extraconscient, de caràcter dogmàtic, tan sols argumentable des de la teologia. Si un

codi moral es «viu» com una emanació d'una autoritat divina, les autoritats «humanes» ho tenen molt més fàcil per justificar la legitimitat dels seus poders, privilegis i interessos. I per tal que els sistemes autoritaris tradicionals, com a mecanismes de dominació i de sotmetiment, que s'autojustifiquen amb excuses de caire metafísic, caiguin, siguin superats, caldrà que ens atrevim a viure una nova forma d'espiritualitat, de llibertat del nostre món interior, sense subjeccions, oberta a la nostra pròpia consciència. Així, amb contundència, Spinoza afirmaria en el seu *Tractat teologicopolític* que el darrer secret —el més gran secret!— dels règims monàrquics —de tota fórmula autoritària i opressiva— i el seu interès més profund consisteix a enganyar els homes disfressant amb el nom de religió el temor amb el qual els esclavitzen, de manera que acabin combatent per la seva servitud quan creuen lluitar per la seva salvació.

Per tal d'afavorir l'accés a la llibertat de consciència, doncs, fa falta una nova visió i una nova praxi del fet educatiu, dels sistemes pedagògics. Si això s'assoleix, s'haurà llaurat el camp de la revolució, és a dir, d'un capgirament radical i alliberador de les estructures socials i polítiques, per tal de posar-les al servei del conjunt de la ciutadania.

En aquest sentit, cal insistir també en l'absència d'exclusions i en l'àmplia col·laboració que el projecte de l'Escola Moderna va significar. Col·laboració que inclou personatges ben propers que, poc temps després, acabarien derivant cap a

postures molt allunyades dels primers postulats revolucionaris, com és ara el cas del radicalisme lerrouxista.

És també prou significativa l'adscripció maçònica de personatges com Odón de Buen o Santiago Ramón y Cajal, col·laboradors de les publicacions i en les conferències organitzades per l'Escola. Igualment com en la Junta promotora de l'Escola Moderna ens podem trobar amb Cristóbal Litrán, que seria secretari personal de Ferrer; Joan Colominas Maseras, administrador de la secció de publicacions i director del seu butlletí, professor de francès de l'Escola de Comerç de Barcelona i dirigent local –de la Barceloneta– del republicanisme radical; Roger Columbié, dirigent del Centre Republicà Històric de Barcelona; Anselmo Lorenzo, pedagog actiu, director de publicacions de l'Editorial de l'Escola, clar representant del corrent llibertari del moviment obrer; i Eudald Canibell, que, des d'arrels llibertàries, entronca amb el catalanisme federalista, figura eminent del món associatiu barceloní –fundador, per exemple, del Centre Excursionista de Catalunya i de l'Institut Català de les Arts del Llibre.

Ferrer i Guàrdia va morir als cinquanta anys, perquè, sense cap prova, se'l va acusar d'haver instigat uns fets en els quals no va participar. L'opinió conservadora i clerical, amb la complicitat de bona part de la burgesia catalana, feia seves les paraules de mossèn Fèlix Sardà i Salvany, autor d'opuscles com *El liberalismo es pecado*:

«*La escuela laica es el demonio convertido en preceptor. Hay pecado grave en enviar a ella a los niños. Pecan más que si precipitasen desde un derrumbadero a sus hijos, más que si vendiesen a sus hijas a la prostitución.*»

Per això, sobretot, van maldar per aconseguir una pena de mort que, com no podia ser menys, va despertar un enorme moviment internacional de protesta i d'animadversió envers el govern i les institucions espanyoles. La caiguda posterior del govern de Maura no és aliena a aquest context internacional en el qual Ferrer i Guàrdia fou considerat com un màrtir de la llibertat de pensament, una víctima de la reacció.

En Ferrer i Guàrdia, la pedagogia de l'emancipació ens condueix a la política de l'emancipació, a la defensa del nosotmetiment de cap persona en virtut de cap relació de poder. I això, òbviament, és revolucionari. Aquesta és la revolució per l'emancipació que el llegat de Ferrer i Guàrdia vol no només preservar, sinó continuar impulsant. I que una de les personalitats més eminents de l'ensenyament a Catalunya, Marta Mata, reivindicava, sovint contra corrent, com a precedent de la feina i de l'esforç de tants i tants mestres compromesos amb l'educació, és a dir, amb la llibertat del seu alumnat, que vol dir amb la llibertat de tots.

El Pla LIC i el nou ordenament curricular configuren un projecte lingüístic plurilingüe en què el català és la llengua vehicular de tota la dinàmica educativa; el castellà ha d'assolir un alt nivell de competència i l'anglès s'ha de convertir progressivament i decididament en la tercera llengua. Després hi ha les que podríem anomenar «les altres llengües».

El projecte lingüístic i les «altres» llengües

Josep Vallcorba Cot

Subdirector General de Llengües i Entorn
Departament d'Educació

Immersos de ple en una societat multicultural i plurilingüe, cal respondre al repte que significa ampliar les oportunitats i les expectatives d'una educació integral adreçada a tothom en què la diversitat i el plurilingüisme s'entenguin com una riquesa del patrimoni col·lectiu. Parlar de llengües vol dir parlar de cultures i parlar de comunicació. I parlar de cultures, de comunicació i d'èxit educatiu per a tothom ens porta, inevitablement, a parlar d'educació intercultural.

L'adjectiu «intercultural» posa l'accent en l'equitat, la convivència, la participació i la complexitat personal i social com una nova oportunitat de caminar cap a la cultura de la pau. En aquest nou marc, la diversitat deixa de ser un problema o un càstig diví –el de la Torre de Babel– i es converteix en un do també diví, el de la Pentecosta, per posar dos referents bíblics de la nostra

tradicció cultural. O si parlem en termes científics actuals, hem d'entendre la lingüodiversitat de manera similar a com parlem de la riquesa necessària de la biodiversitat.

*L'educació intercultural no pot ser un simple «afegit» al programa d'instrucció normal. Ha d'englobar l'entorn pedagògic com un tot, juntament amb altres dimensions dels processos educatius.*¹ Així comencen les directrius de la UNESCO sobre l'educació intercultural amb les quals el Departament d'Educació des del curs 2004/2005 està plenament implicat a través del Pla LIC, *el Pla per a la Llengua i la Cohesió Social*² en un procés intensiu de transformació de la pràctica educativa quotidiana per a intentar aconseguir l'èxit educatiu per a tothom, sigui qui sigui i vingui d'on vingui, i contribuir a formar persones equilibrades, ciutadans responsables i professionals competents.

El Pla LIC i el nou ordenament curricular³ configuren un projecte lingüístic plurilingüe en què el català és la llengua vehicular de tota la dinàmica educativa; el castellà ha d'assolir un alt nivell de competència i l'anglès s'ha de convertir progressivament i decididament en la tercera llengua amb altes competències de l'escola.

1. *Directrius de la Unesco sobre l'Educació Intercultural*. UNESCO 2008. Angle Editorial.

2. <<http://www.xtec.cat/lic/>>

3. Decret 142/2007, de 26 de juny, pel qual s'estableix l'ordenació dels ensenyaments de l'Educació Primària. Decret 143/2007, de 26 de juny, pel qual s'estableix l'ordenació dels ensenyaments de l'Educació Secundària Obligatoria.

Aquestes són les primeres llengües. Després hi ha les que podríem anomenar «les altres llengües», entre les quals, sense cap mena de connotació negativa, trobem el francès, l'alemany, l'italià o el portuguès com a altres llengües estrangeres curriculars i, en un tercer bloc, totes les altres llengües, més de dues-centes, vinculades a la nova immigració, que cal intentar interrelacionar amb totes les dinàmiques curriculars possibles, pensar diverses formes de reconeixement simbòlic o plantejar com a activitats complementàries coordinades amb la dinàmica global del projecte lingüístic del centre. Hem de tenir ben present que respectar una llengua és respectar la dignitat de totes les persones que la tenen com a pròpia i és el millor argument perquè algun dia arribin a estimar, també, la llengua d'acollida.

Un projecte lingüístic ha de ser viu, creatiu i pràctic. Ha de servir, sobretot, per fixar i organitzar els acords sobre propostes per a l'ensenyament i aprenentatge de les diferents llengües i propiciar la construcció del coneixement, la comunicació i la convivència. És per això que ha de plantejar metodologies sistematitzades i compartides, però també ha de promoure accions entre tota la comunitat educativa per fomentar el respecte envers totes les llengües, superar tota mena de prejudicis lingüístics i culturals, difondre una valoració positiva de la diversitat lingüística i cultural i afavorir l'aprenentatge d'una nova llengua i d'una nova mirada sobre la realitat.

El projecte lingüístic s'ha d'entendre en el marc de l'aprenentatge global curricular

62 Projecte lingüístic

i ha d'abraçar totes les matèries, des de la Llengua fins als usos específics en cada disciplina i les adaptacions necessàries per a l'alumnat amb necessitats educatives específiques que ha de fer el trànsit de l'aula d'acollida a l'aula ordinària. Però també ha d'abastar les activitats no docents que impliquen altres membres de la comunitat educativa, com ara el menjador i les activitats extraescolars, on els usos lingüístics haurien de ser coherents amb els del centre. I, a més, el centre educatiu s'haurà d'entendre, cada vegada més, com un nòdul d'una proposta d'educació lingüística i convivencial d'entorn que impliqui altres institucions i organitzacions en un treball en xarxa.

Aquestes són algunes de les bases del projecte lingüístic plurilingüe de les escoles del segle XXI perquè, com diu el document del Consell Assessor de la Llengua a l'Escola, el nostre sistema educatiu ha de garantir el ple coneixement de la llengua com a element bàsic i conformador d'una educació oberta al món, plurilingüe i pluricultural, que s'albira en l'Europa del futur.

Una Europa en construcció que avança cap al protagonisme cultural dins d'un món globalitzat. Una Europa on complexitat i diversitat han de ser sinònims de qualitat i les llengües, tant les grans com les petites, una eina estratègica per a la integració, la participació, l'equitat, la competitivitat, la innovació i la creativitat. Aquest plurilingüisme europeu ha d'ajudar a fonamentar les bases d'una comunitat rica i plural,

en què el bagatge històric i cultural ha de ser el primer actiu per a l'èxit laboral i social.

En aquest marc europeu, la nostra escola ha de contribuir a construir una Catalunya que respongui a la seva qualificació com a país d'acollida i terra d'oportunitats. Ha de concretar un projecte educatiu i un projecte lingüístic, en el qual tots els infants i joves, però també les seves famílies, tinguin un paper fonamental amb el suport de l'entorn social i cultural immediat. Perquè aprendre a viure i a conviure amb diverses visions de la realitat és, sens dubte, una font de civilització. I aquest aprenentatge comença a l'escola. En paraules de Bertrand Russell, *«l'escola és la primera línia del front en el combat per la civilitat»*. En aquest marc de diàleg intercultural, el plurilingüisme de l'alumnat és una opció estratègica de futur, que beneficia tota la ciutadania i que cal promoure en el treball competencial d'acord amb el Projecte Educatiu de cada centre.

Sense tenir clares aquestes premisses, que, a voltes, tanta por han provocat, difícilment podrem garantir un dels principals objectius culturals: transmetre la llengua pròpia del país, tant a les persones que la tenen com a primera llengua, com als que la tenen com a segona, i potenciar-ne les pautes d'ús. Perquè les llengües sempre sumen gràcies a la capacitat de transferència d'una llengua a l'altra i es poden conèixer moltes llengües amb diferents nivells de competència.

Una de les iniciatives pioneres a tot Europa que hem iniciat és el *Programa Educatiu de Llengua i Cultura de la Nova Ciutadania*, com un patrimoni educatiu que cal compartir. Es tracta de facilitar classes d'aquestes llengües a l'abast dels centres educatius en una acció educativa i integrada a favor de la cultura, la convivència i la cohesió social.

La utilització d'aquests programes, coordinats amb la resta del professorat del centre, i la participació en activitats culturals al llarg del curs han de permetre aprofitar els diversos sistemes de coneixement i d'experiència. L'intercanvi de metodologies, recursos i experiències, tant del professorat com de l'alumnat, han de propiciar l'entesa i la valoració del seu patrimoni cultural, el respecte de la seva pròpia identitat construïda en convivència, els seus idiomes familiars, d'entorn i d'estudi, els seus valors personals i culturals, en la construcció col·lectiva d'un futur per compartir.

Per tot això s'està facilitant progressivament el desenvolupament de les classes de llengua i cultura d'origen en horari extraescolar, per a tot l'alumnat que hi vulgui assistir. Des del Departament d'Educació s'han establert convenis i acords amb ambaixades, consolats, institucions culturals i associacions de diferents països que ens han permès la planificació i la realització de classes de llengües d'origen, en horari extraescolar, adreçades a tot l'alumnat de Catalunya, independentment de la seva procedència. Les classes s'imparteixen en els diferents centres d'arreu de Catalunya

que estan interessats a afavorir la integració pluricultural, d'acord amb criteris clars, flexibles i contextualitzats.

Les principals finalitats de les classes de llengües familiars no curriculars en els centres educatius catalans són facilitar l'adquisició d'estratègies per al desenvolupament del llenguatge i les seves competències transversals (comunicatives, lingüístiques, metodològiques, digitals) i millorar les habilitats socials i la cohesió en la diversitat. Les llengües de l'alumnat nouvingut són patrimoni de tota la comunitat d'acollida i han de ser una oportunitat oberta a tot l'alumnat. El domini d'aquestes llengües obre un horitzó d'expectatives ampliades en el món del treball, de l'estudi i del creixement personal. En aquest sentit, cal aprofundir en els convenis ja existents (Marroc, Xina, Romania, Holanda) i ampliar-los amb el màxim d'estats possibles (Gàmbia, Rússia, Ucraïna, Pakistan, Bulgària, per mencionar alguns dels estats que aporten més alumnat. A més, cal continuar potenciant acords amb associacions de nouvinguts per tal de garantir l'aprenentatge de llengües minoritzades com l'amazic, el quáitxua, el panjabi...).

D'altra banda, les accions innovadores d'impuls a l'ús de les llengües curriculars, potenciades des del Servei d'Immersion i Ús de la Llengua i des del Servei de Llengües, pretenen establir objectius i definir línies d'actuació per a potenciar el coneixement i l'ús de les llengües catalana, castellana, anglesa, francesa, alemanya, italiana i altres possibles llengües curriculars dins del marc d'un projecte lingüístic plurilingüe propi. En

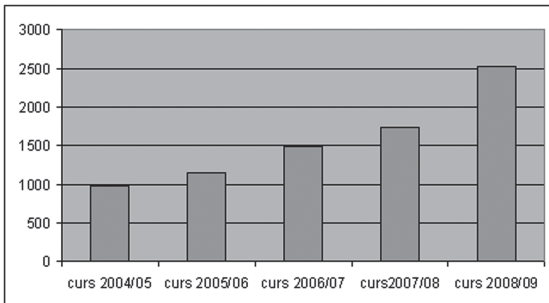
64 Projecte lingüístic

QUADRE RESUM DE CLASSES DE LLENGÜES DE LA NOVA CIUTADANIA EN HORARI EXTRAESCOLAR

Curs	Programa	Nombre d'alumnes
2004/05	Llengua àrab i cultura marroquines	981
Total		981
2005/06	Llengua àrab i cultura marroquines	981
	Llengua i cultura xineses	80
	Llengua i cultura amazigues	81
Total		1.142
2006/07	Llengua àrab i cultura marroquines	1.211
	Llengua i cultura xineses	71
	Llengua i cultura amazigues	81
	Llengua i cultura neerlandeses	133
Total		1.496
2007/08	Llengua àrab i cultura marroquines	1.200
	Llengua i cultura xineses	129
	Llengua i cultura amazigues	91
	Llengua i cultura neerlandeses	130
	Llengua i cultura romanesis	180
Total		1.730
2008/09	Llengua àrab i cultura marroquines	1.596
	Llengua i cultura xineses	185
	Llengua i cultura amazigues	109
	Llengua i cultura neerlandeses	125
	Llengua i cultura romanesis	465
	Llengua i cultura ucraïneses	35
	Llengua i cultura portugueses	174
Total		2.689

aquesta línia, cal destacar el *Pla per l'Actualització del Programa d'Immersion Lingüística* i el *Pla d'Impuls a la Llengua anglesa* (2007-2015) per a estimular

el plurilingüisme de l'alumnat d'ensenyament obligatori en català, castellà i anglès i el Projecte d'innovació educativa del Pla de Llengües Estrangeres i els *Plans Ex-*

Alumnat assistent als cursos de llengües de la nova ciutadania

perimentals de Llengües Estrangeres: 2005-2008, 2006-2009, 2007-2010 per afegir-hi altres llengües curriculars i els ajuts per a l'aprenentatge actiu d'idiomes, per a fomentar els intercanvis en entorns lingüístics diferents.

Una variant d'aquest *Pla Experimental de Llengües Estrangeres* a la Primària és el Pla d'impuls a les altres llengües estrangeres curriculars, la primera de les quals és la llengua francesa, amb un conveni de col·laboració amb l'ambaixada de França, l'Institut Francès de Barcelona i les Acadèmies de Montpeller i Tolosa de Llenguadoc, ja força consolidat, en especial a les zones més frontereres que, un cop supera la competició amb l'anglès, va guanyant força i agafa una nova i clara perspectiva. Aquest curs hem iniciat accions per al Pla d'impuls a l'alemany i l'italià, també en conveni amb les respectives ambaixades i els respectius instituts Goethe i Dante, i estem a punt de començar amb el portuguès. El proper curs hi ha previstes sessions sistemàtiques de formació i assessorament per al professorat d'aquestes llengües perquè es puguin incorporar al projecte plurilingüe comú.

Els objectius d'aquest pla són essencialment l'ensenyament de la segona llengua estrangera a Primària i facilitar que els centres interessats reforcin tant la llengua oral com el domini comunicatiu i digital en llengua francesa, alemanya o italiana..., mitjançant la participació en un projecte trienal, que implica tot el Claustre amb el suport de la comunitat educativa en un projecte compartit.

Podríem resumir dient que el que intencem promoure des del Departament d'Educació és:

- Establir objectius i definir línies d'actuació per potenciar el coneixement i l'ús de les llengües catalana, castellana, anglesa, francesa, alemanya, italiana i altres possibles llengües curriculars dins del marc d'un projecte lingüístic plurilingüe propi.
- Elaborar criteris que facilitin la valoració del bagatge lingüístic de l'alumnat.
- Promoure la realització d'activitats complementàries per a aproximar l'alumnat a les llengües i cultures de la nova immigració.
- Proposar experiències d'innovació educativa referents a la formació plurilingüe de l'alumnat.
- Promoure i coordinar intercanvis, tant d'alumnat com de professorat, en entorns lingüístics diferents.
- Gestionar l'elaboració, la selecció i la difusió de recursos i materials didàctics, tant a centres docents com a ajuntaments i altres entitats.
- Detectar necessitats de formació del personal docent i professionals dels serveis educatius i col·laborar en

66 **Projecte lingüístic**

l'organització d'activitats de formació i jornades específiques en l'àmbit propi.

- Executar programes de la Unió Europea d'acció educativa i cooperar en les iniciatives d'institucions europees i internacionals que li siguin propis.
- Participar en les iniciatives derivades d'acords amb institucions europees i internacionals en matèria lingüística i de promoció de les llengües.
- Buscar i aplicar mètodes innovadors com l'Euromania⁴ o l'EuroComRom,⁵ que permeten l'aprenentatge simultani de llengües romàniques i potencien el plurilingüisme a partir de l'explotació cognitiva del parentiu existent entre les llengües d'una mateixa família.
- Crear materials pedagògics i recursos que aprofitin els diversos sistemes de coneixement i l'experiència tant del professorat com de l'alumnat, que incloguin

el seu patrimoni cultural i un sistema de valors compartits.

- Apostar per una millor formació del professorat en llengües i interculturalitat.

En definitiva, una proposta per a una Catalunya que vol consolidar el futur de la llengua catalana i que ha d'estar més oberta al món que mai. Una proposta per a una nova ciutadania més competent i més responsable que faci del català la seva llengua de relació comuna i habitual, que domini perfectament el castellà, es pugui comunicar bé en anglès, tingui uns coneixements que li permeti, com a mínim, entendre altres llengües romàniques i, en el cas de les persones nouvingudes, que puguin tenir coneixement de la seva llengua d'origen. Aquest és el projecte lingüístic plurilingüe per a l'escola del segle XXI. Un repte tan difícil com necessari.

4. <http://www.euro-mania.euindex.php?option=com_frontpage&Itemid=1&lang=ct>

5. CLUA, Esteve; ESTELRICH, Pilar; KLEIN, Horst G.; STEGMANN, Tilbert D. *EuroComRom – Els sets sedassos: Aprendre a llegir les llengües romàniques simultàniament*. Aachen: Shaker Verlag, 2003. Podeu trobar informació sobre EuroCom en dotze llengües a: www.eurocomresearch.net.

Fe d'errates

En l'article «L'aigua, el tresor del nostre món», de la revista PERSPECTIVA ESCOLAR núm. 337 del mes de setembre de 2009, a la pàgina 52, on constava com a autora Teresa Masqué, havia de dir-hi **Agnès Bages, cap de departament de plàstica de l'escola El Carme, a Vilafranca del Penedès.**

L'autora defineix el que s'entén per autonomia personal des del vesant coeducatiu i exposa activitats i experiències que permeten desenvolupar la competència d'autonomia personal pel que fa a les habilitats de saber viure en relació i de saber assumir totes les responsabilitats de la vida personal.

Podem millorar l'autonomia i la responsabilitat personal de nois i noies?

Núria Solsona i Pairó

Sovint ens preguntem per què l'escola no educa al mateix temps en l'autonomia i la responsabilitat, i què hi podem fer. Aquesta és una pregunta a la qual no podem respondre amb judicis preestablerts, en funció d'experiències anteriors. Les noves realitats educatives en l'àmbit familiar ens mostren un percentatge molt important de mares i pares que no exerceixen la seva funció educativa per diferents motius, i les noves concepcions entre la gent jove ens obliguen a plantejar noves respostes. En el marc de la reflexió general sobre l'ensenyament competencial que s'aborda des de tots els àmbits educatius (CASES, 2009), i en concret sobre la competència d'autonomia i iniciativa personal, es destaca la necessitat de treballar l'autoestima, l'empatia i l'autonomia, entre altres qualitats. Aquest treball es relaciona amb la importància de l'aprenentatge autònom i autodirigit per continuar aprenent al llarg de la vida.

Si entenem que desenvolupar l'autonomia i la iniciativa personal implica potenciar la capacitat d'imaginar, emprendre, desenvolupar i avaluar projectes personals i col·lectius, interessa aclarir alguns conceptes amb precisió.

Què entenem per autonomia personal?

Entenem per autonomia personal la capacitat de posar-se en relació amb altres persones, de saber el que jo puc fer i oferir als altres, d'incorporar les habilitats de saber viure en relació, de saber assumir totes i cadascuna de les responsabilitats de la vida personal, de saber prendre decisions en el pla personal i amb la comunitat, de participar en els projectes comuns de l'escola i de la família. L'autonomia personal està inclosa en la construcció d'uns sabers que valoren simultàniament els aspectes cognitius, socials, afectius i relacionals de l'aprenentatge. Creiem que la persona que només és independent i que viu al marge de les altres persones no és autònoma. Per això cal saber donar importància a la capacitat d'empatia, és a dir de posar-se en la pell de l'altra persona, fet que es complementa amb l'autoconeixement i l'acceptació de la identitat pròpia. Malauradament, l'autonomia s'entén moltes vegades de manera egoista, tal com hem pogut copsar com la defineixen molts nois a l'ESO en recerques participatives fetes (SOLSONA *et al.*, 2005), i veiem en molts homes que no viuen amb equilibri la vida personal i laboral, ja que sobrevaloren l'última. A més, l'empatia és un valor que la masculinitat tradicional habitualment no desenvolupa, a diferència dels diferents

models de feminitat, que la construeixen des de la socialització primària. Aquest punt de partida diferent entre noies i nois fa que hàgim d'abordar el treball de l'empatia de manera diferencial en el transcurs de tot el procés educatiu.

Aquest enfocament que té en compte la diferència sexual també és vàlid per al desenvolupament de les competències emocionals. Sabem que la majoria de les noies i els nois presenten diferències globals en el reconeixement, expressió i manifestació de les emocions. Això fa que la seva relació afectiva sigui diferencial en qualsevol activitat d'aprenentatge. Tot i que darremament observem el desplaçament d'algunes noies cap al model de masculinitat hegemònica i a l'inrevés, la nostra experiència ens indica que en determinats contextos d'aprenentatge, com ara la química de la cuina i la tecnologia dels teixits, el pol afectiu pot quedar molt potenciat en el cas de les noies i implicar-les molt en el seu desenvolupament cognitiu.

Malgrat que en la majoria de centres, en la Secundària Obligatoria encara sigui difícil desprendre's de l'organització compartimentada de les diferents àrees de coneixement, pot ajudar a impulsar la coeducació en el centre el fet de buscar punts de coincidència i d'actuació conjunta que reforcin l'autonomia personal de l'alumnat.

Experiències que ens ajuden a treballar l'autonomia personal

«La tasca del professorat consisteix a intervenir entre allò vell i allò nou, motiu pel qual la mateixa professió li exigeix un res-

pecte extraordinari envers el passat» (Hanna Arendt, 1996).

No hi ha gaires experiències conegudes que hagin treballat l'autonomia personal, però hi ha un conjunt d'activitats que permeten desenvolupar la competència d'autonomia personal pel que fa a les habilitats de saber viure en relació i de saber assumir totes i cadascuna de les responsabilitats de la vida personal. A molts països europeus, aquestes activitats estan incloses a l'assignatura «Home Econòmic». I en altres comunitats de l'Estat espanyol es desenvolupen tallers semblants, perquè s'hi valora que el desenvolupament de l'autonomia personal, conjuntament amb l'empatia, pot actuar d'inhibidor de la violència cap als altres, ja que permet entrenar-se en l'atenció als altres, a tenir en compte els desitjos de les persones amb les quals convivim i compartim la vida.

En alguns instituts de Barcelona, durant diversos cursos hem desenvolupat a l'ESO «la incorporació dels sabers de les dones i les tasques de cura que, en el desenvolupament del procés educatiu els centres han de garantir prioritàriament», avançant-nos a la línia que avui estableixen les Instruccions per a l'organització i el funcionament dels centres. (Curs 2009-2010, pel que fa al Foment de la Igualtat d'oportunitats per a nois i noies del Departament d'Educació.)¹ Ens referim a tasques bàsiques relacionades amb la tecnologia dels teixits, la preparació de receptes culinàries amb un enfocament clarament competencial. I, entre altres, la confecció d'una bossa com

a via per a l'aprenentatge de la geometria, que podeu consultar a l'apartat d'Experiències de <www.xtec.cat/innovacioeducacio>. Tot i que les seqüències didàctiques no són fàcils d'estendre, perquè no sempre el professorat de Secundària té els recursos, la infraestructura i la formació continuada necessàries per portar-les a terme, és molt viable realitzar-les en forma de tallers (SOLSONA, 2003; SOLSONA *et al.*, 2005).

Per què vam triar aquest tema per als tallers d'Autonomia personal?

Amb aquest objectiu de desenvolupar l'autonomia personal, l'Agent d'Igualtat de l'Ajuntament de Llinars del Vallès va oferir als dos centres de Secundària de la localitat la realització de dos tallers amb l'alumnat. I el professorat dels centres implicats va triar les seqüències didàctiques, en tres o quatre sessions de dues hores, relacionades amb la cuina i amb la cura de la roba, dues habilitats de les considerades tradicionalment femenines, perquè van considerar aquests tallers molt atractius.

Un cop fets els tallers, quan vam preguntar a les noies i els nois per què creien que havíem escollit la cuina i la roba, les respostes van ser claríssimes: «perquè són les dues operacions més importants en el funcionament d'una casa» i «perquè quan siquem grans hem de saber fer-ho per poder muntar-nos la vida».

El disseny del taller incloïa una primera part d'exploració de les idees de l'alumnat sobre les tasques de llar que feien elles i

1. <<http://educacio.gencat.net/portal/page/portal/Educacio/InstruccionsCurs/>>

ells, a casa seva, i les que feia la resta de la família, que es podia fer en horari de tutoria. A continuació, es feien dues sessions de dues hores, la primera de química de la cuina i la segona de planxar, plegar i recollir la roba.

Descripció de les experiències

A tots dos centres les sessions es van dur a terme al taller de Tecnologia, atès que era l'espai més gran del centre, i es va decidir fer els tallers amb tota la classe, de trenta persones, amb el benentès que teníem el suport del professorat del centre. A tutoria, l'alumnat, en grups mixtos de tres o quatre noies i nois, amb el suport dels tutors, va decidir fer dos recuits, dos caramels, dues maioneses i dues melmelades. Tots els grups van portar tot el material necessari amb escreix per fer les preparacions culinàries. Després de donar en veu alta les instruccions pertinents per als experiments, amb els noms i les quantitats necessàries dels ingredients apuntades a la pissarra, es van portar a terme els experiments. Hi havia molt de xivarri, com és normal quan hi ha trenta persones treballant i parlant alhora. Els tutors s'havien agafat amb curiositat i entusiasme la realització dels experiments, que qualificaven de «molt atractius», i van saber transmetre l'entusiasme a l'alumnat, que va voler repetir la preparació de la maionesa, quan no sortia bé. Val a dir que la coordinadora es va escapar un moment que tenia per venir a veure com anava la sessió, i altres professors del centre també hi van treure el nas. En acabar el taller, l'alumnat sortia content amb les seves preparacions i expressant la seva satisfacció.

La segona sessió del taller d'autonomia personal, sobre planxar, plegar i recollir la roba, va tenir també molt d'èxit. L'alumnat portava tot tipus de planxes, més grans o més petites, una tovallola per posar damunt les taules del taller de tecnologia i la roba per planxar. Van contestar minuciosament els qüestionaris inicials que se'ls proposava per tal de recollir les seves experiències i coneixements sobre el tema. I l'anàlisi de les etiquetes de la roba va funcionar prou bé amb l'ajuda de la fitxa per interpretar la simbologia. El moment de planxar va ser acollit com si fos una gran experiència, ja que la majoria no havia planxat mai. Tot-hom volia planxar. Les planxes de seguida van cridar l'atenció i l'alumnat les va endollar i va començar a planxar damunt la tovallola, en la majoria de grups amb precaució. Les expressions de satisfacció i curiositat eren majoritàries a la classe. Algun nois semblen «toreros» planxant, amb els braços aixecats, passant la planxa amb molt de compte per les vores de les peces de roba. Algunes de les preguntes van ser: «Com es posa la temperatura? Com es fa per planxar les costures?»

Van tractar les peces de roba amb molt de mirament i descobriren amb entusiasme que «les costures cal planxar-les del revés». Feia goig veure com sortien amb la roba planxada i plegada amb molt de compte per elles i ells perquè no es desplegués.

A l'altre institut, malauradament, no va ser possible completar el Taller d'Autonomia, ja que l'aula de Tecnologia no reunia les condicions, la sessió no s'havia preparat amb l'atenció necessària i l'alumnat no estava preparat i no portava tot el material que calia, uns aspectes que són *conditio sine qua non* per a la realització del taller.

Alguns aspectes positius i propòsits per continuar

Quan se'ls demanava per què creien que havíem escollit aquelles dues activitats, la cuina i la roba, les respostes de les noies i els nois van ser claríssimes: «perquè són les dues coses importants en el funcionament d'una casa» i «perquè quan siguem grans sapiguem fer-ho».

La nostra observació dels tallers va ser molt profitosa, però volem remarcar que tot i que d'entrada les noies tenen més experiència culinària que els nois, al final no hi ha tanta diferència entre els dos sexes, i potser és menor que la que jo havia observat fa tres anys a l'IES Josep Pla de Barcelona (SOLSONA *et al.*, 2005).

Sobre el fet que tradicionalment hagin cuinat les dones i sobre el mandat de gènere que diu que «cuinar és cosa de dones», algunes de les idees que van sortir són: «Ho han fet les dones perquè ha passat de mares a filles; perquè les dones no podien sortir de casa; perquè els homes treballaven; perquè sempre ha estat així; perquè s'hi han acostumat; per educació; per costum; perquè les mares en saben més; perquè els homes no tenen capacitat; perquè sí». Una noia diu: «perquè els homes es pensaven que les dones eren objectes». I en alguns nois s'observa una reconsideració teòrica del rol tradicional, quan diuen: «Els homes són bons cuiners (famosos), ho poden fer tots dos: homes i dones. Les dones no hi estan obligades, s'ha de compartir. Tots dos en poden aprendre; si tots dos treballen; s'ha de compartir». Dos nois, però, repetien el mandat de gènere i deien amb convicció:

«Les dones han de cuinar, perquè sempre ha estat així». Cal assenyalar la insistència dels professors presents al taller a donar suport a algunes noies i nois quan indicaven la tasca que feien els seus pares concretament.

S'observa la persistència dels estereotips tradicionals respecte a allò que es considera femení o masculí, quan una noia diu que a les colònies, a un noi que cuinava li van dir que semblava «marieta». I a continuació, diverses noies i nois expliquen que també han sentit comentaris semblants en altres ocasions. Tot i que no hi ha una discussió entusiasta sobre el tema com havíem observat fa temps, no sabem si és perquè tothom sap que persisteixen aquestes idees en sectors importants de l'alumnat o bé perquè aquestes posicions irreductibles són habituals i cadascú pensa que ja s'ho farà. De fet, sabem poc del canvi o la persistència dels estereotips sexistes entre la gent jove. Tenim alguns indicadors sobre indicis de canvis, sobretot en determinats sectors de noies, però hi ha altres aspectes que fan pensar que el canvi s'està produint molt en el camp del llenguatge políticament correcte. En la pràctica, però, veiem moltes noies i nois disposats a reproduir els estereotips i models tradicionals de feminitat i masculinitat.

Durant els tallers es va posar de manifest una confusió important en el professorat respecte a l'escola coeducativa que voldríem, però que no tenim i que les Instruccions del Departament d'Educació proposen reforçar «generant nous i millors models identitaris de masculinitat i de feminitat, principis que s'han de reflectir en les programacions i en el projecte educatiu

del centre». Malauradament, el sistema educatiu continua impartint una formació i una educació que no valora indistintament l'actuació i l'aportació social i cultural de les dones i els homes, que estereotipa aptituds i actituds i en la qual no es reconeix ni es respecta la diferència sense silenciar-la ni jerarquitzar-la. Per tant, la nostra escola és majoritàriament mixta i no coeducativa. Mentrestant, podem organitzar tallers i activitats que afavoreixin l'autonomia personal de les noies i els nois, i contribueixin a formar futures generacions on l'empatia i l'harmonia substitueixin la violència i siguin predominants en les seves relacions entre dones i homes. Tant de bo es fessin a tots els centres de Catalunya!

Bibliografia

- CASES, Teresa (2009). «Reflexions i propostes entorn de l'ensenyament per competències als instituts», dins *Perspectiva Escolar*, 332, 54-59.
- SOLSONA, Núria (2003a). «Quatre anys d'experiències: entre les espàtules i els fogons», dins *Perspectiva Escolar*, 277, 19-27.
- (2003b). *El saber científico de las mujeres*. Madrid, Talasa.
- SOLSONA, Núria; TOMÉ, Amparo; SUBÍAS, Rafaela; PRUNA, Judit; DE MIGUEL, M. Jesús (2005). *Cuinar, planxar, tenir cura d'altri a l'escola*. Barcelona, Octaedro.

VINE AL MUSEU DE
QUAN ERRAR EN LA
PREVISIÓ DEL TEMPS
NO VOLIA DIR UN
CAP DE SETMANA
DE PASSAR FRED,
SINÓ UN ANY
DE PASSAR GANA.

MUSEU
VIDA RURAL
L'ESPLUGA DE FRANCOLÍ

PER
SABER
ON
ANEM,
CAL
SABER
D'ON
VENIM.

Vine al nou Museu de la Vida Rural i veuràs com era la vida al camp fa més de cent anys. Segur que et sorprendrà tot el que podria ensenyar-nos un pàgès de fa dos segles. Coses com el valor del reciclatge i de l'esforç, o la paciència, o el que costa dur a taula un parell de tomaquets. Descobreix un edifici nou, i un contingut renovat que converteix el MVR en un dels museus més moderns del nostre país. Perquè al nou museu hi ha lloc per a tot: des d'eines anteriors al segle XVIII fins a unes innovadores galeries de teatre virtual o un espai de jocs interactius. Diguem que no hi ha una manera més avançada de fer la vista enrere.

www.museuvidarural.cat

Elogi de Jaume Pòrtulas

Jaume Cela

Al tren hi ha una bona colla de persones que llegeixen algun dels llibres de Larsson. A la meva falda reposa un volum diferent. El seu títol és *Introducció a la Iliada: Homer, entre la història i la llegenda*. L'ha escrit el senyor Jaume Pòrtulas, nascut l'any 1949, com jo. És catedràtic de filologia grega a la Universitat de Barcelona.

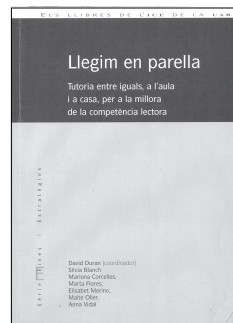
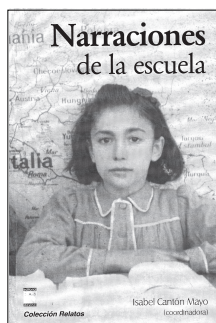
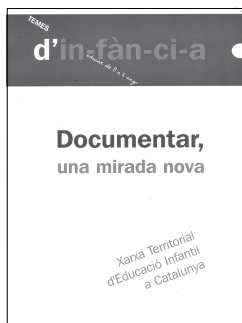
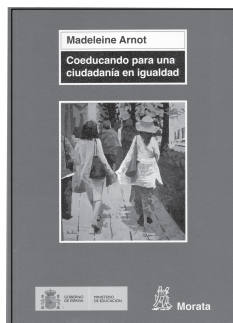
M'apassiona el món grec i cada curs, els nens i les nenes que em pateixen saben que els llegiré fragments d'Homer, que els narraré algunes de les aventures que va escriure aquest home –o n'era més d'un?– de qui sabem ben poques coses. Quan les criatures ja han crescut i vénen de visita a l'escola recorden aquests moments de lectura com dels millors que han viscut. El mèrit és d'Homer, és clar. Jo em sento feliç quan escolto comentaris d'aquesta mena, perquè sóc dels que creu que un dels motius que donen sentit a la vida és conèixer Homer i ja em sento prou pagat si sé que he col·laborat a estendre la passió per aquestes obres.

Aquests dies, mentre el tren em porta de la UAB a Gràcia, assaboreixo lentament les sàvies explicacions del senyor Pòrtulas. Quina admiració sento per aquesta mena de persones que saben tantes i tantes coses d'un tema important –sobretot per la seva gratuïtat– de la vida i transmeten el seu mestratge amb una traça admirable, despleguen el coneixement per acabar fent-te estimar encara més la capacitat d'inventar mons nous que ens ajuden a entendre'ns i a entendre, a saber per què som com som i fins a on podem arribar. Qui va dir que Déu havia creat els homes per escoltar les històries que són capaços d'inventar?

Jaume Pòrtulas encomana passió, a més, per l'estudi i pel rigor. Cal celebrar-ho, perquè no anem gaire sobrats de passions intel·ligents.

L'autor ha estat guardonat amb el Premi Nacional de Literatura. No em puc imaginar un candidat millor.

74 **Novetats**

Novetats bibliogràfiques

Biblioteca Rosa Sensat

ARNOT, Madeleine. *Coeducando para una ciudadanía en igualdad: Compromisos con las agendas locales y nacionales*. Madrid: Morata, 2009 (Feminismo).

Extracte de l'índex:

La introducción de políticas de educación de género en los debates sobre ciudadanía; Cómo construye el profesorado a los ciudadanos y ciudadanas marcados por el género; Las pedagogías y los currícula de educación para la ciudadanía marcados por el género; El aprendizaje individualizado y la educación para la ciudadanía global.

BINGHAM, Jane. *¿Cuál es el límite de la libertad en Internet?*. Madrid: Morata, 2009 (¿Y tú?, ¿qué opinas?; 1).

AUSTIN, Rebecca. *Deja que el mundo exterior entre en el aula: Nuevas formas de enseñar y aprender más allá del aula de educación infantil*. Madrid: Morata, 2009 (Educación infantil).

Extracte de l'índex:

Explorar el ancho mundo; Sacar lo de dentro al exterior; Geografías locales: los niños y su entorno local; Utilizar el entorno edificado para generar composiciones musicales; Espacios de zonas urbanas; Desarrollar una práctica pedagógicamente adecuada; Aprendizaje por el movimiento: introducir el movimiento en el aula; Los niños y sus padres en las escuelas: un acuerdo global; Desarrollar la comprensión intercultural de los niños pequeños; Utilizar sin agotar: implicar a profesores, niños y comunidades en estilos de vidas sostenibles.

DOMÈNECH FRANCESCH, Joan. *Elogi de l'educació lenta*. Barcelona: Graó, 2009 (Micro-macro referències: Sèrie fonaments de l'educació; 9).

Extracte de l'índex:

La naturalesa de l'educació: els models educatius i el temps en les reformes edu-

- catives; Conseqüències de l'acceleració del temps educatiu; El temps en l'època de la modernitat líquida; Els moviments de la lentitud; L'educació i l'escola. Espai i temps; Elogi de l'educació lenta; Quinze principis per a l'educació lenta.
- GROSENICK, Uta. *Mujeres artistas de los siglos xx y xxi*. Colònia: Taschen, 2005.
- Informe sobre la situació de la llengua catalana (2005-2007)*. Eva Pons Parera, Natxo Sorolla Vidal (coords.). Barcelona: Observatori de la Llengua Catalana, 2009.
- JOVER, Guadalupe; GARCÍA, Jesús María. *Hablar, escuchar, conversar: teoría y práctica de la conversación en las aulas*. Barcelona: Octaedro, 2009.
- KEEFER, Alice; GALLART, Núria. *La preservación de recursos digitales: el repte per a les biblioteques del segle XXI*. Barcelona: UOC, 2007 (Documentació; 106).
- Llegim en parella: Tutoria entre iguals, a l'aula i a casa, per a la millora de la competència lectora*. David Duran (coord.). Bellaterra: Institut de Ciències de l'Educació de la Universitat Autònoma de Barcelona, 2009 (Eines i estratègies; 17).
- LÓPEZ LÓPEZ, Pedro; VELLÓSILLO GONZÁLEZ, Inmaculada. *Educación para la ciudadanía y biblioteca escolar*. Gijón: Trea, 2008 (Biblioteconomía y administración cultural; 196).
- MARTÍNEZ, Susana; BIGUES, Jordi. *El llibre de les 3R: reduir, reciclar, reutilitzar*. Barcelona: Nuevos emprendimientos editoriales, 2008.
- MILÀ i LLAMBÍ, Josep. *Els verbs catalans i la seva conjugació*. Barcelona: Grup Editorial 62, 2009 (Aula; 9).
- PARAYRE, Tina; ROLDÁN, Belén. *El caballo de Miguel: Historias extraordinarias del Hospital Sant Joan de Déu*. Barcelona: Plataforma, 2008 (Testimonio).
- PISA como excusa: repensar la evaluación para cambiar la enseñanza*. Carles Moneiro (coord.). Barcelona: Graó, 2009 (Crítica y fundamentos; 24).
- RAMONET, Ignacio. *La crisis del siglo: El fin de una era del capitalismo financiero*. Barcelona: Icaria, 2009 (Más madera; 73).
- RODRÍGUEZ ABAD, Ernesto. *Juegos teatrales para animar a leer: técnicas y recursos para el aula*. Madrid: Libros de la Catarata, 2008 (Animación a la lectura; 4).
- XARXA TERRITORIAL D'EDUCACIÓ INFANTIL A CATALUNYA. *Documentar, una mirada nova*. Barcelona: Rosa Sensat, 2009 (Temes d'Infància; 60).

...i cada mes una novel·la sobre l'escola, els mestres...

Narraciones de la escuela. Isabel Cantón Mayo (coord.). Barcelona: Davinci, 2009 (Relatos)

Es tracta d'una selecció de textos de 21 escriptors castellans que expliquen els seus records de l'escola, dels companys o dels seus mestres. Alguns dels autors són ben coneguts per la seva producció literària: Ángeles Caso, Gustavo Martín Garzo, Julio Llamazares, Antonio Colinas, etc. Isabel Cantón, compiladora de l'obra, ha fet una presentació molt cuidada on explica el propòsit d'aquest recull de records i vivències sobre l'escola de la postguerra principalment de la província de Lleó, de les amistats entre els infants, dels primers amors. Alguns autors també parlen de l'escola actual. En totes les narracions d'aquesta antologia es troba sempre latent la figura del mestre o de la mestra des de la nostàlgia, des de la indignació, des de l'admiració, des de l'amor...

DUODA
Centre de Recerca
de Dones UB

DUODA, Centre de Recerca de Dones de la Universitat de Barcelona, ofereix dos programes de Màster, un de modalitat presencial i un altre de modalitat bàsicament *online*. Ambdós programes tenen una estructura modular i flexible i permeten **cursar assignatures soltes com a cursos de Formació Permanent de Mestres reconeguts pel Departament d'Educació.**

Per què l'educació, sobretot d'arrel femenina, essent una pràctica de relació basada en la confiança, s'ha desvirtuat amb mediacions estratègiques i instrumentals que interfereixen el sentit vertader de la pràctica educativa?

Quins sabers i quines pràctiques de mestres estan en la mediació de la confiança i quines en la mediació de la força? Com connectar amb el saber de l'amor a l'educació? Com moure'ns entre el desig i la realitat? Com entendre els nusos i les contradiccions de l'escola d'avui? Com podem nomenar i visibilitzar les pràctiques de relació que ja són presents a l'escola, que tenen sentit i no generen violència? Quins sabers, quines pràctiques, quines mediacions cancel·len la diferència femenina lliure i quines obren noves mirades al conflicte entre els sexes? Quines pràctiques i sabers cancel·len també la diferència masculina lliure?

Apropa't a aquests cursos i programes i potser hi trobaràs més preguntes i algunes respostes que et sorprendran...

CURSOS, MÀSTER i POSTGRAU en ESTUDIS DE LA LLIBERTAT FEMENINA (presencial)

Aquest programa ofereix a qui estima el coneixement una oportunitat única d'aprendre i practicar la llibertat pensant i dialogant amb professores de matèries com la història, la pedagogia, l'art, la medicina, la filosofia, el dret, el feminisme, la música, l'escriptura, la mística, la política o la teologia en llengua materna.

CURSOS, MÀSTER i POSTGRAU en ESTUDIS DE LA DIFERÈNCIA SEXUAL (online)

Aquest programa online, tutoritzat per les pròpies creadores de les assignatures, et convida a descobrir la sexuació del coneixement en matèries com la filosofia, la política, la pedagogia de la diferència sexual, la història, la màgia, la literatura, la lectura, la mística, la comunicació audiovisual o el dret.

A partir d'aquest curs, l'estructura dels nostres programes és modular i flexible.

Més informació: www.ub.edu/duoda i duoda2@ub.edu

Cartellera

VI Jornada sobre Història de la Ciència i Ensenyament ANTONI QUINTANA MARÍ

JORNADA

Organitza: Societat catalana d'història de la ciència i de la tècnica.

Lloc: Institut d'estudis catalans. Barcelona.

Data: 20-21 de novembre.

Per a més informació: <http://vijornadahcie.weebly.com/>

TROBADA

4e Rencontre FLE

FLE: concilier idéal pédagogique et réalités de la classe

Organitza: Institut Français de Barcelone.

Lloc: Barcelona.

Data: 20 i 21 de novembre 2009.

Per a més informació: www.rencontrefle.com

Lliurament del 29è premi Marta Mata de Pedagogia 2009

PREMI

Data: 24 de novembre.

Lloc: Sala d'actes de l'Associació de Mestres Rosa Sensat.

Avda. de les Drassanes, 3. Barcelona.

Per a més informació: www.rosasensat.org

Els Dossiers de la Maria Antònia

PVP: 16 euros cada unitat

La col·lecció ***Els Dossiers de la Maria Antònia Canals*** recull una mostra dels materials que l'autora ha anat elaborant al llarg de la seva dilatada trajectòria, conjuntament amb el gabinet GAMAR de la Universitat de Girona. Una col·lecció imprescindible per posar a l'abast de tot el professorat una oferta innovadora i evidenciar el paper del material en l'aprenentatge de les matemàtiques en Educació Infantil, Educació Primària i ESO.

Els temes de la col·lecció són els següents:

101. <i>Primers nombres i primeres operacions</i>	106. <i>Transformacions geomètriques</i>
102. <i>El treball de les fraccions</i>	107. <i>Problemes i més problemes</i>
103. <i>Estadística, combinatòria i probabilitat</i>	108. <i>Mesures i geometria</i>
104. <i>Lògica a totes les edats</i>	109. <i>Nombres i operacions II</i>
105. <i>Superfícies, volums i línies</i>	110. <i>Càlcul amb reglets numèrics</i>